

se spominjani jezikovni standardi ono dajeće se odnos u stvarnoj postrojbi svih točnije
doveđeći i smanjujući jednostrano gledanje prema navedenoj vlasti i dvelja i višestruko moglo
rajmsko je zadržati etički smisao. Uzvratno je učinilo da će tako dobiti i posebnu vrednost i funkciju
mogao uz iste slike i slične dijelove većina pisanja i očitavanja, čime je učinilo da će to
osigurati dobro raditi i izgledati te neobično. To je bilo i posledica i slična kvalitet
čak i učinilo je da obično je bilo dobar i pogodan za mimoimati
prepoznavanje, ali i učinilo je da će to
postupno i učinilo je da će to
formalno prvi srpski književni akcenat i tako da će to
zadužiti u Beogradu M. Stevanović, ali i ga funkcionalno učinilo je da će to
teknološke promenljive i time o moći i učinku svog četvrtog
Peta poznate i buduće izdanje 1970.
u vremenima u kojima su se učinile i učinile
časopisi, ali i učinile je da će to
pravosuđe i učinile je da će to
škola i učinile je da će to
četvrtog i učinile je da će to
formalno prvi srpski književni akcenat i tako da će to
zadužiti u Beogradu M. Stevanović, ali i ga funkcionalno učinilo je da će to
teknološke promenljive i time o moći i učinku svog četvrtog
Peta poznate i buduće izdanje 1970.

JOSIP BAOTIĆ

UDK 811.163.43*27(091)

Filozofski fakultet, Sarajevo

KNJIŽEVNOJEZIČKA POLITIKA 1970–1990 – BORBA ZA ZAJEDNIŠTVO I RAVNOPRAVNOST

1.Uvod

Period od 1970. do 1990. godine bio je period aktivnog odnosa, u punom značenju riječi *aktivan*, prema jeziku i jezičkoj problematici u Bosni i Hercegovini, period borbe za očuvanje standardnojezičkog zajedništva sh./hs. jezika i ravnopravnog tretiranja njegovih realizacijskih vidova kao varijanata ili izraza svih četiriju sociokulturnih ili nacionalnih zajednica koje mu pripadaju. Bez straha da će se pretjerati u ocjeni, po aktivnostima koje su pokrenute i rezultatima koji su u njemu ostvareni, može se reći da je to vrijeme bilo *aurea aetas* za jezik i nauku o jeziku u ovoj republici bivše Jugoslavije. U tih dvadesetak godina društvene i lingvističke snage prešle su iz pozicije pasivnog posmatrača toka razvoja i funkcioniranja standardnog srpskohrvatskog, odnosno hrvatskosrpskog jezika i na svom prostoru u kreatora tog toka razvoja u svim vidovima njegovog funkcioniranja i prema vlastitim potrebama.

Društvene i naučne snage odredile su se prema u to vrijeme aktualiziranom pitanju prirode zajedničkog standardnog jezika Srba, Hrvata, Bošnjaka i Crnogoraca i toku njegovog daljeg razvitka; opredijelile se za nominaciju, etiketu realizacijskog vida hrvatskosrpskog jezika sva tri njena naroda u obliku sintagme *bosanskohercegovački standardnojezički izraz* i doveli ga u istu ravan sa realizacijama zajedničkog jezika u drugim sociokulturnim sredinama; jezik je u društvenom životu dobio mjesto koje mu, s obzirom na značaj funkcija koje obavlja, i pripada – predmetom izuzetnog naučnog interesa i svestranog osvjetljavanja postali su svi vidovi njegova ispoljavanja, kako organski idiomi, tj. narodni govor, tako i neorganski idiom najvišeg ranga – književni ili standardni jezik; zasnovan je koncept

književnojezičke politike; osnovan je Institut za jezik – naučnoistraživačka institucija sa ciljem realizacije i takvih istraživačkih projekata koji su zbog obima i složenosti zahtijevali posebnu organizaciju i timski rad; ostvarena je razvijena i kontinuirana izdavačka djelatnost obnavljanjem ugašenih i pokretanjem novih lingvističkih publikacija; organizirani su brojni interni i međunarodni naučni i stručni skupovi sa tematikom iz raznih oblasti jezičke problematike; animirani su široki krugovi poslenika u jeziku, od nastavnika do naučnih radnika, da se uključe u borbu za skladno funkcioniranje standardnog jezika i očuvanje cjeleovitosti komunikacijskog prostora, ali i u druge oblike lingvističkih aktivnosti za koje imaju afiniteta i gdje mogu doprinijeti afirmaciji jezika i nauke o jeziku.

2. Viđenje zajedničkog standardnog jezika

Peti kongres jugoslavista 1965. godine diskusijom o normi u standardnom jeziku, u kojoj je osporena mogućnost ostvarenja norme disjunktivnog karaktera u jeziku kakav je hrvatskosrpski ili srpskohrvatski kao jezik nacionalno nehomogene jezičke zajednice, značio je zaokret u pristupu standardnom jeziku ne samo u odnosu na nastojanja koja su prožimala proces standardizacije od Bečkog književnog dogovora iz davne 1850. godine nego i na opredjeljenja osnažena u Novosadskom dogovoru stotinu godina kasnije. Prihvatanjem činjenice da se u njemu ne može ostvariti jedinstvo fisionomije zbog varijacijskog bogatstva – sinonimnih oblika – koji zbog svojeg simboličkog karaktera, tj. simboličke funkcije nadilaze komunikacijske potrebe i zahtjeve norme, prihvaćeno je i da se on različito ostvaruje na pojedinim dijelovima zajedničkoga govornog prostora, te da su različitosti takvih razmjera da ocrtavaju najmanje dva, u istočnom i zapadnom dijelu govornog područja, ako ne i četiri prepoznatljiva realizacijska lika zajedničkog standarda. Mada tada niko nije otvoreno dovodio u pitanje jedinstvo norme u njemu, naglašena je složenost situacije u njegovom funkcioniranju, na jednoj strani, a nije prešućena ni mogućnost njegove disolucije na posebne standardnojezičke idiome na drugoj strani. Istina, tada se izbjegavalo identificiranje tih realizacija kao *nacionalnih* adaptacija zajedničkog jezika i više se govorilo o njihovoj teritorijalnoj markiranosti, pa se u vezi s tim više govorilo o potrebi njihova izučavanja kao standardnojezičkog bogatstva nego kao o argumentima za standardnojezičke posebnosti. To, ipak, nije bilo prepreka da se u stručnoj literaturi pojave i takva viđenja standardnog sh./hs. jezika, uz unaprijed izrečene ografe od razbijanja standardnojezičkog zajedništva. Uvjetno, različitost pristupa mogla bi se svesti na sljedeće stavove:

- a) da je hs./sh. književni ili standardni jezik *jedan jezik* koji još nije ostvario jedinstvo fisionomije, tj. jezik u kojem postoji bogatstvo varijacija, sinonimija, na svim nivoima jezičke strukture, koju ne treba interpretirati drugačije nego kao nedovršenost standardizacionog procesa, u najboljem slučaju i kao stilistički potencijal za njegovo bogaćenje u procesu semantičke diferencijacije sinonimnih vrijednosti;
- b) da je hs./sh. jezik *jedan jezik* samo na nivou *apstraktnog sustava normi*, koji se različito, po principu izbora, ostvaruje u dvjema (a u budućnosti možda i u više) varijantama, koje, svaka za sebe, imaju sve attribute standardnog jezika, i
- c) da je hs./sh. standardni jezik *jedan jezik i na planu apstraktnog sustava normi i na planu realizacije*, sa razvijenom sinonimijom kao jezičkim obilježjem pojedinih sociokulturnih sredina, koja zbog toga mora imati ravnopravan tretman u zajedničkoj

standardnojezičkoj normi, i kojoj se ne smiju stavljati formalne prepreke u slobodnoj cirkulaciji ni u jednoj sociokulturnoj zajednici.

Svaki od ova tri pristupa imao je zagovornike u svakoj od sredina zajedničkog jezika, mada se ne bi moglo reći i podjednak status. Prvi je u načelu najsnažniju podršku imao među onima koji su *komunikativnu funkciju* jezika stavljali ispred *simboličke*. Za njih je svaki vid različitosti u standardnom jeziku bio nepoželjan jer je otežavao komunikaciju, a svaka različitost koja je vodila u prepoznatljivu posebnost lingvistički neutemeljena i društveno neprihvatljiva. Te stavove najeksplicitnije je u svojim radovima iz tog vremena formulirao formalno prvi srpski lingvista, akademik i šef katedre za srpskohrvatski jezik Filološkog fakulteta u Beogradu M. Stevanović. Jedinstvo jezika i postojanje varijanata u njemu međusobno se isključuju. Tako on 1965. godine piše:

“Hrvati i Srbi imaju zajednički književni jezik... pa zato mi i kažemo da razlike o kojima smo govorili (leksičke, pr. J. B.) nemaju karakter jezičkih varijanata.”

Ne bi se moglo govoriti ni “*o dve ili više normi jednoga jezika s potpunosti istim gramatičkim sistemom*”. Odnos prema razlikama precizirat će riječima:

“Mi i sada, kao i pre jednu deceniju ... smatramo da je naročito nastojanje na čuvanju tih razlika protivno prirodnom razvitku zajedničkog književnog jezika jer zajednički život u socijalističkoj domovini s pravilno rešenim nacionalnim pitanjem, sam po sebi, uklanja razlike...” (Stevanović 1965:198, 226)

Pet godina kasnije, svoj stav će, braneći ga od unitarističke pozadine, obrazložiti uvjerenjem i tvrdnjom “*da insistiranje na obavezi čuvanja razlika po svaku cenu pre vodi u smešno nego ka uspehu*” (Stevanović 1970: 62). Mada su zagovornici ovog koncepta u suštini bili *integralisti*, zbog ovakvih i sličnih, blago rečeno, neodmjerenih formulacija, radikalnog odnosa prema sinonimiji kao balastu u standardnom jeziku, tj. zbog nastojanja da se standardnojezički proces završi unifikacijom izbora i tako ostvari jedinstvo fizionomije, neistomišljenici, posebno oni koji su preferirali simboličku funkciju jezika, mogli su ih politički etiketirati kao *unitariste*, što je s obzirom na to da su najsnažnije djelovali iz državnog centra – Beograda i zagovornike imali pretežno među istaknutijim lingvistima u najbrojnijem narodu – Srbima, djelovalo učinkovitije u širim društvenim krugovima od lingvističkih argumenata na koje su se pozivali osporavajući takav pristup.

Drugi koncept podržavali su oni koji su simboličku funkciju jezika stavljali ispred komunikacijske ili u istu ravan s njom. Za njih je jezik koliko struktura toliko, ako ne i više, bio i sredstvo identifikacije, te su između jezika i nacije stavljali znak jednakosti. Njih na ovim prostorima ni među lingvistima nije bilo malo. Herderove i Humboltove teze o jeziku kao emanaciji duha naroda, koje su u 19. stoljeću nadahnjivale borce za afirmaciju narodnog jezika kod svih naših naroda, do danas nisu izgubile mnogo od sjaja. Sudbina nacionalnog biće još uvijek se ne odvaja od sudbine jezika. Ne samo da je “plansko potiskivanje” jezičkih specifičnosti nekog od nacionalnih korpusa u zajedničkom standardnom jeziku, što je bilo i ostalo nužna posljedica standardizacije, nego je i zagovaranje “slobodnog” standardnog jezika, tj. razvoja “bez nametanja nekih rješenja, ali i stvaranja vještačkih prepreka“ tom slobodnom razvoju izazivalo sumnju u dobre namjere, ako već nije

interpretirano kao signal asimilatorskih pretenzija brojnijih i jačih nad malobrojnijim i slabijim. Zbog toga i kad se nije negiralo jezičko, pa ni standardnojezičko, zajedništvo – prvo zbog toga što bi mu nedostajala svaka jezička podloga, a drugo što bi dovelo pod znak pitanja neka temeljna, u tom vremenu, društvena opredjeljenja – nije propuštanu da se ukaže na to da *zajedništvo* u standardnom jeziku ne treba izjednačavati sa *jedinstvom* standardnog jezika. Ukaživano je da i pored stogodišnjeg trajanja standardnojezičkog zajedništva jedinstvo nije ostvareno, šta više – da ga nije ni moguće ostvariti. D. Brozović je kao karakterističnu crtu svih standardnih jezika koji opslužuju nacionalno nehomogene zajednice istakao odsustvo jedinstva fizionomije (Brozović 1970:32). Ta činjenica, odsustvo jedinstva fizionomije, znači bogatstvo sinonimije u takvim jezicima. Postojanje sinonimije, opet, otvara mogućnost izbora, a taj izbor je, prirodno, uvijek prepoznatljiv, tj. markiran društvenim kriterijima, bez obzira na to kako će se nazvati. D. Brozović će ih nazvati varijantama i definirati kao „*adaptacije jedinstvenog standardnog jezika tradiciji i suvremenim potrebama nacija kao definiranih socio-kulturnih formacija*“ (Brozović 1970:35). Budući da su ti izbori, varijante, jedina realizacijska realnost određenog standardnog jezika, ruski lingvista G. V. Stepanov će za književni jezik, tamo gdje varijante postoje, reći da se „*javlja više kao tendencija, ili idealni cilj (zadatak) nego kao realnost*“ (Stepanov 1969:308), što podrazumijeva i Brozovićeva konstataciju:

„Praktički i principijelno (tj. i pravno), nacionalna varijanta standardnog jezika funkcioniра за narod koji je upotrebljava isto onako kao što funkcioniра nacionalno homogen jezik za narod koji se njime služi.“ (Brozović 1970:35,36)

To mišljenje je podržao i Lj. Jonke, akademik, šef katedre za jezik Filozofskog fakulteta u Zagrebu, naglašavajući da varijante nadrastaju pojam regionalnih idioma jer imaju sve „*elemente pravog, samostalnog i djelotvornog književnog jezika*“ (Jonke 1965:10). Sve ovo ne samo da je izjednačavalo varijante sa standardnim jezikom nego je i otvaralo put za samostalnost varijanata kako u njihovu funkcioniranju tako i u njihovu profiliranju.

Ovakav pristup imao je najvatrenije zagovornike među hrvatskim lingvistima, a to znači i među Hrvatima u cjelini. Borba za jezičke slobode podvođena je pod borbu za nacionalna prava i slobode. Nejednak tretman ili slabija zastupljenost jezičkih specifičnosti karakterističnih za hrvatski korpus u standardnom jeziku ili nekim sferama društvenog života, vojsci, npr., doživljana je kao ugrožavanje nacionalnog bića, neravnopravan položaj u zajednici ravnopravnih naroda. Protivnici ovog koncepta pripisivali su mu na društvenom planu političku etiketu nacionalizma, a na jezičkom separatizma. Zbog toga što je sinonimnim vrijednostima u zajedničkom standardnom jeziku odredio varijante kao okvir, tj. što je isključivao slobodnu cirkulaciju sinonima na govornom području koje pokriva zajednički standard, osoprovana mu je i demokratičnost kao temeljna ideja.

Treći pristup je bio u osnovi kompromis između prva dva. Pokušao je neutralizirati njihova radikalna opredjeljenja za jednu ili drugu funkciju jezika kao primarnu. Podršku je imao među onim lingvistima koji komunikativnu i simboličku funkciju jezika nisu sučeljavali, odmjeravali po značaju, znajući da su i jedna i druga neodvojive od jezika, da se međusobno ne dodiruju, ali i ne isključuju, da se svakoj može u određenom trenutku dati prednost nad drugom, ali da ni jedna ne smije trajno potisnuti u sjenu druge. Zagovornici ovakvog

pristupa bili su najbrojniji u nacionalno nehomogenim sredinama. Pošto je Bosna i Hercegovina u cjelini bila nacionalno nehomogen prostor, ovakav pristup bio je najbliži i lingvistima i društvenim snagama u njoj. Sinonimi u standardnom jeziku u njoj nisu bili ni nacionalno ni regionalno markirani, pa ni u upotrebi polarizirani. Slobodno su cirkulirali i postepeno u procesu prožimanja gubili ponešto od svog sinonimnog karaktera poprimajući nijanse novih značenja. Tako su doživljavani kao izvor bogaćenja značenja u jeziku, a ne kao obilježje diferenciranja. Istina, ovaj pristup je artikuliran u Bosni i Hercegovini tek kada su prva dva uzdrmala i lingvističku i društvenu scenu na prostoru koji je pokrivaо zajednički hrvatskosrpski ili srpskohrvatski jezik. Svoju elaboraciju doživio je u okvirima aktivnosti koje su podvedene pod naziv književnojezička politika u Bosni i Hercegovini, a koje su se odvijale i očitovale u rasponu od početka sedamdesetih do početka devedesetih godina prošlog stoljeća.

3. Povod i razlozi zasnivanja književnojezičke politike

Budući da jezik nije samo objekt nauke kao sistemsko strukturalna tvorevina nego i kao jedna od značajnih komponenti nacionalne samosvjести, različiti pristupi hrvatskosrpskom jeziku nisu imali utemeljenje samo na strukturalnim razlikama, nego i na političkim opredjeljenjima u društvenoj zajednici. I ovdje, kao u svakoj multietničkoj zajednici, djelovale su sa podjednakim intezitetom dvije osnovne sile, centripetalna i centrifugalna, prva izražena u tendenciji integracije, a druga u tendenciji dezintegracije i društva i jezika. Jezik, odnosno procesi u jeziku, bili su tako najevidentniji pokazatelj dominacije jedne ili druge sile, odnosno jedne ili druge tendencije, što će reći i društvenih opredjeljenja. Različitost pristupa jeziku, zbog toga, nije bila samo lingvističko pitanje. Moglo bi se reći, čak, da je bila manje lingvističko nego društveno pitanje. Da je navedene pristupe prožimala samo lingvistička pozadina, rješenja bi bila podjednako prihvatljiva ili neprihvatljiva u svim sredinama, sociokulturalnim ili nacionalnim. Pokazalo se da rješenja koja otvaraju spomenuti pristupi ni izbliza nisu mogla biti podjednako prihvatljiva za sve sredine. Svako od njih je, zbog političke pozadine, imalo svoje zagovornike i svoj prostor. Prva dva, kojima je, uostalom, i započela rasprava o prirodi standardnog hrvatskosrpskog jezika i normi u njemu, zbog svog radikalizma, najmanje su bila prihvatljiva za Bosnu i Hercegovinu kao multietničku zajednicu u kojoj se moralo voditi računa o očuvanju jedinstva komunikacijskog prostora, na jednoj strani, kao i o zadovoljavanju prava na izbor onih jezičkih sredstava koja govornici doživljavaju kao vlastite vrijednosti i koje ih u zajedničkom jeziku čine prepoznatljivim.

Povod za aktivnije uključivanje u rješavanje jezičke problematike u vlastitoj sredini i za društvene i za jezičke poslenike bilo je radikaliziranje stavova separatista i integralista i njihova istupa na javnu političku scenu, konkretno – pojava *Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika i Predloga za razmišljanje 1967. godine*. Ova dva dokumenta, prividno utemeljena na suprotstavljenim platformama, u suštini je povezivala ista nit, uvjerenje da su jezik i nacionalni identitet lice i naličje iste pojave. Poslije njihova objelodanjivanja nestale su sve dileme o načinu na koji će se problemi koji izviru iz neostvarenog jedinstva fizionomije standardnog hs./sh. jezika rješavati, ako ih budu rješavale snage koje su stale iza njih, tj. o pravcima kojim će se disolucija standardnog jezika odvijati i ciljevima kojim će biti podređena. Postalo je jasno da će se to ostvarivati po nacionalnim šavovima i u funkciji afirmacije nacionalne posebnosti. U tim dokumentima, istina, to nije bilo do kraja dovedeno.

U Deklaraciji je postavljen zahtjev za izmjenu ustavne formulacije o jeziku u Ustavu SFRJ, koja bi morala glasiti ovako: ‘Savezni zakoni i drugi opći akti saveznih organa objavljaju se u autentičnom tekstu na četiri književna jezika naroda Jugoslavije: srpskom, hrvatskom, slovenskom i makedonskom, a u Predlogu je iskazan stav da se poslije Deklaracije “Bečki i Novosadski dogovor” smatraju poništenim, te nagovijesten put u budućnosti: “hrvatski i srpski jezik razvijaće se u punoj samostalnosti i ravnopravnosti”’ (DiP 2001:160, 163). Dakle, ova dva dokumenta najavila su pretenzije svojih zagovornika – disoluciju standardnog srpskohrvatskog jezika na dvije varijante i u okvirima samo dvaju nacionalnih identiteta – hrvatskog i srpskog. Već ni tada to nije bilo lingvistički uvjerljivo, još manje prihvatljivo za sve korisnike zajedničkog jezika, što će reći, sa oba aspekta neodrživo. I to ne samo iz perspektive Bosne i Hercegovine ili Crne Gore nego bilo kog nepristrasnog sudije. Društveni kontekst na ovim prostorima bio je suviše složen da bi se mogao razriješiti djema jezičkim varijantama, a demografska slika takva da je isključivala mogućnost funkcionalnijeg djelovanja varijanata, bez obzira na njihov broj, nego jednog, postojećeg standardnog jezika.

Sa aspekta lingvističke teorije ništa nije bilo sporno u tvrdnji da u nacionalno nehomogenim jezičkim zajednicama standardni jezik ne može ostvariti jedinstvo fizionomije. Ono o čemu je raspravljano i što je ostalo kao otvoreno pitanje bilo je da li mogućnost izbora *neizbjježno vodi ka polariziranju* u tom izboru, pa i ka disoluciji na varijante kao funkcionalnog sistema *in linia ultima*, te da li disolucija, ako do nje i dođe, mora teći po nacionalnom kriteriju, ili su mogući i drugi putevi – na jednoj strani, te da li je i pored bogatstva sinonimije i varijeteta moguće očuvati jezičko zajedništvo u jedinstvu norme, a time i jedinstvo komunikacijskog prostora u nacionalno nehomogenim jezičkim zajednicama – na drugoj strani.

U malobrojnim radovima koji su se bavili ovom problematikom kao teorijskim pitanjem već je tvrdeno i to da tamo gdje postoji mogućnost izbora, izbor ide u pravcu polarizacije, a gdje je takva disolucija ostvarena, pogotovo ako su varijante nacionalno markirane, zajednički standardni jezik figurira više kao željeni cilj, a manje kao funkcionalna realnost, budući da tu funkciju od njega preuzimaju varijante. No, varijante engleskog ili španjolskog jezika, osvjetljavane su kao lingvistički a ne kao društveni fenomen jer su nastajale zbog nepovezanosti komunikacijskog prostora, a ne zbog društvenih odnosa. Za njih se ne može reći da su razbijale jedinstvo komunikacijskog prostora i vidno slabile komunikacijsku moć svojih govornika, što se za varijante jezika Srba, Hrvata, Bošnjaka i Crnogoraca ne može reći. Ovdje se radilo o jedinstvenom, cjelovitom ili povezanom komunikacijskom prostoru, a nije se moglo govoriti ni o izdvojenim, tj. ‘homogenim nacionalnim arealima’ koji bi podrazumijevali, ako ne i opravdavali takvo raslojavanje. Zbog negativnog naboja u pozadini naših varijanata, težnja ka disoluciji hs./sh. jezika bila je podjednako neprihvatljiva u svim sredinama i vladajućim strukturama – partiji. Prvima zbog slabljenja komunikacijske moći jezika – što je njegova osnovna funkcija, drugima zbog razbijanja komunikacijskog prostora i veza među govornicima različitim nacionalnih provenijencija. Lingvisti su bili zainteresirani za očuvanje komunikacijske moći jezika, pa su u sklopu toga željeli očuvati jedinstvo komunikacijskog prostora, a društveni čimbenici koji su *bratstvo i jedinstvo* smatrali najvećim idealom socijalističke revolucije bili su protiv svake ideje koja je ugrožavala

zajedništvo jer su to smatrali najvećom društvenom tekovinom tog idealja. Smatrali su da bi tu vrijednost trebalo afirmirati na svim područjima života, pa i u jeziku kao jednoj od najznačajnijih njegovih komponenti.

U Bosni i Hercegovini, za razliku od stanja u nekim drugim sredinama zajedničkog jezika, ove prve su u obje strukture bile i utjecajnije i brojnije od onih drugih. One su, uz navedene razloge za otpor disoluciji standardnog hs./sh. jezika, disoluciju odbacile i zbog prirode ponuđenog koncepta disolucije – raslojavanja standardnog jezika po nacionalnim kriterijima. Taj koncept se nije mogao uklopiti u društvene okvire na prostoru Bosne i Hercegovine ni u načelu – zbog principa na kome je bio zasnovan, ni rješenjem – zbog neadekvatnog interpretiranja stanja. Disolucija je, naime, u početku svođena *de facto* na dvije nacionalne varijante – *srpsku* i *hrvatsku*, dakle, da zadovolji potrebe dvaju nacionalnih korpusa, iako je nacionalni mozaik hs./sh. govornog područja bogatiji za još toliko nacionalnih identiteta, a na prostoru ove republike za još jedan – bošnjački, koji bi slijedeći proklamirane principe imao također pravo na svoje nacionalne adaptacije – varijante. Doda li se tome da je takva disolucija zajedničkog standardnog jezika podrazumijevala razaranje jedinstva komunikacijskog prostora ne samo na globalnom planu nego i u ovoj republici, a to je s pravom smatrano ozbilnjim društvenim problemom od poteškoća u funkcioniranju postojećeg, po fizionomiji nejedinstvenog, standardnog jezika, ne iznenađuje da su reakcije na moguću disoluciju zajedničkog standardnog jezika ovdje i bile najizraženije.

Bosni i Hercegovini kao sociokulturnoj zajednici triju naroda: Bošnjaka, Hrvata i Srba disolucija zajedničkog standardnog jezika, dakle, nije odgovarala bez obzira na to na kojim je kriterijima zasnovana i na motive zbog kojih se vrši. Inauguriranje *hrvatske* i *srpske* varijante književnog jezika u njoj samoj otvaralo je i pitanje treće nacionalne varijante, tj. prava Bošnjaka na svoju varijantu, a i dvije, a kamoli tri, varijante, pretpostavljalo se, stvorile bi probleme u funkcioniranju standardnog jezika, u svim sferama njegove upotrebe, a posebno u najznačajnijoj i najosjetljivijoj – obrazovnom sistemu, jer bi govornike, u krajnjem slučaju, podijelilo na korisnike jedne od tri moguće varijante. Sve to stavilo bi društveno-političku zajednicu pred nove obaveze u jeziku, u prvom trenutku da iznalazi rješenja za skladno funkcioniranje tih triju varianata, a potom da sav teret zadovoljavanja potreba u oblasti jezika preuzme na sebe, da se i sama pozabavi jezikom kao objektom nauke i društvenim fenomenom, što je do tog trenutka bila privilegija i odranije preuzeta obaveza drugih sredina, i za što u Bosni i Hercegovini nije bila razvijena ni stručna ni materijalna osnova ni u približnoj mjeri koju je takva obaveza podrazumijevala.

Izrečeno ne znači da je Bosni i Hercegovini odgovaralo da se kada je u pitanju jezik “ništa ne čačka”, tj. da se zadrži postaje stanje u normi standardnog jezika, ili podrže nastojanja da standardni jezik ostvari jedinstvo fizionomije, odnosno da se taj cilj plati cijenom odričanja od nekih prepoznatljivih jezičkih specifičnosti svakog od naroda koji u njemu participiraju. I ovdje su unifikacijske tendencije doživljavane kao unitarizam, i ovdje se tražila mogućnost ispoljavanja posebnosti svakog od naroda i u jeziku, ali u granicama lingvističke opravdanosti i društvene prihvatljivosti. Svako drugo i drugačije afirmiranje posebnosti doživljavano je kao ugrožavanje zajedništva, i izvan jezika, mnogo intenzivnije nego u drugim sredinama i najčešće kao tendencija koja ugrožava njen *modus vivendi*.

Kao što se moglo i očekivati, na nagovještaje disolucije zajedničkog standardnog

jezika prvo su reagirale političke strukture. Izvršni komitet Centralnog komiteta SKBiH i njegova tijela odredili su se prema *Deklaraciji i Predlogu* odmah poslije njihova objavljenja. Sa sjednice održane 27. III 1967. godine javnosti su uputili *Izjavu* povodom ova dva dokumenta. U njoj su oni ocijenjeni kao “*ne samo izraz nacionalističkih i šovinističkih gledanja i opredjeljenja njihovih potpisnika, nego i pokušaj otvorene političke diverzije protiv bratstva i jedinstva, ravnopravnosti i socijalističkog patriotizma naroda Jugoslavije*”. Narodi Bosne i Hercegovine su, naglašava se u *Izjavi*, “*posebno osjetljivi prema svakom pokušaju narušavanja, ili razbijanja, velike zajedničke tekovine – bratstva i jedinstva, koje se potvrdilo kao zaloga njihovog opstanka i razvitka*”, te se zbog toga i “*sva raspravljanja o srpskohrvatskom, odnosno hrvatskosrpskom jeziku, kao jednom od činilaca nacionalnog života, uvijek moraju posmatrati sa stanovišta njihovog odražavanja na bratstvo i jedinstvo, ravnopravnost i zbližavanje naroda i u SR Bosni i Hercegovini, budući da je Bosna i Hercegovina dio tog govornog područja i književnog jezika*”. Zalaganje za nepovrednost bratstva i jedinstva u političkom životu i zajedništva u jeziku ne znači i zalaganje za organičenje prava i sloboda. Naprotiv, eksplicitno je rečeno da se Savez komunista BiH “*uvijek zalagao za neotuđivo pravo svih građana u Bosni i Hercegovini da se koriste bogatstvom jezika, slobodno i do kraja tolerantno*”. Na kraju *Izjave* Izvršni komitet je prozvao i pozvao naučne institucije, posebno Akademiju nauka i Univerzitet u Sarajevu, da se angažiraju “*u svim poslovima oko pitanja jezičke teorije i prakse koji se preduzimaju na ovom jezičkom području, kako bi mogle dati svoj doprinos konstruktivnim naporima u njihovom rješavanju i aktivno se zalagati za onakva naučna i stručna rješenja koja će prepriječiti put svim težnjama i pokušajima oživljavanja međunacionalnih antagonizama koji se prikrivaju naučnim ruhom*”. (CKA 2001:165-7)

Potaknuti *Izjavom* CK prema stavovima iznesenim u ova dva dokumenta odredili su se *Otvorenim pismom* i nastavnici i saradnici Filozofskog fakulteta u Sarajevu. I oni su ih označili “*kao akte koji u odnose između naroda i narodnosti na srpskohrvatskom (hrvatskosrpskom) jezičkom području, posebno u Bosni i Hercegovini, mogu unijeti elemente nerazumijevanja i razdvajanja*”, i tu vidjeli njihovu osnovnu slabost, ono što se ne može prihvati, tim prije jer je “*i jezik bio ono što nas je u prošlosti približavalo i spajalo*”. Izostao je stručan osvrt na lingvističku (ne)utemeljenost opredjeljenja u spomenutim dokumentima, iako se to očekivalo s obzirom na instituciju iz koje je upućeno. Potpisnici su se zadovoljili iskazivanjem apsurda – da “*u vrijeme kada se u čitavom svijetu uspostavljaju i produbljuju veze među progresivnim snagama raznih nacija i raznih jezika, izvjesni broj intelektualaca nalazi da mu je najveći posao da podigne zid na jezičkim razlikama i to često takvim koje se vještački pronalaze i konzerviraju*”. (FF 1967:3)

Izvršni komitet CKSKBiH je godinu dana nakon prvog očitovanja, dakle 15. 3. 1968. godine, poslije razmatranja učinka svog obraćanja i stanja u Republici, konstatirao da se uz sve pozitivne pomake u teoriji i praksi još uvijek “*pojedinačna neshvatanja i otpori mjestimično (se) i dalje javljaju kada je u pitanju slobodna upotreba bogatih mogućnosti srpskohrvatskog, odnosno hrvatskosrpskog književnog jezika*”, ali je pokazao i određeno razumijevanje za takve pojave s obzirom na to: “*daje pitanje jezika u našoj republici osjetljivo i zbog toga što je u Bosni i Hercegovini malo područja koja su nastanjena stanovništvom isključivo jedne nacionalnosti*”, i što se “*narodi Bosne i Hercegovine – Srbi, Hrvati i*

Muslimani ravnopravno (se) i slobodno služe i jednom i drugom varijantom hrvatskosrpskog odnosno srpskohrvatskog jezika, miješajući njihova varijantna obilježja". (Ckb 2001:169)

Kao što se da uočiti, u ovom dokumentu su prvi put spomenute varijante, i to samo dvije, kao realnost preko koje se ne može prelaziti kao da ne postoji. U prvi mah moglo bi se pomisliti da je to korak naprijed u artikuliranju viđenja srpskohrvatskog standardnog jezika. Iščitavanje dokumenta do kraja pokazuje samo da je to posljedica slabe lingvističke artikulacije teksta. Naime, na jednoj strani govorи se kao o činjenici da se "Narodi Bosne i Hercegovine – Srbi, Hrvati i Muslimani ravnopravno (se) i slobodno služe i jednom i drugom varijantom hrvatskosrpskog, odnosno srpskohrvatskog jezika, miješajući njihova varijantna obilježja" i da CK ne odbacuje njihovo implementiranje nego favoriziranje jedne nad drugom: "Zato Izvršni komitet smatra da svako vještačko favoriziranje i nametanje ove ili one jezičke varijante, ili njihovih osobina, bilo od koga i bilo kome, predstavlja povredu prava svakog čovjeka na slobodan izbor i upotrebu jezičkih izražajnih mogućnosti", a na drugoj strani, na kraju dokumenta da: "U svim daljim razgovorima o jeziku treba polaziti od osnove koju je dao Novosadski dogovor." (Ckb 2001:169, 170) Ono što zбуjuje su prava koja su data građanima i obaveze koje su namijenjene poslenicima u naučnim i stručnim institucijama – djelovanje na platformi koja isključuje varijante kao funkcionalne realizacije standardnog jezika.

Zauzimanjem stava prema *Deklaraciji i Predlogu* društvene i stručne snage u Bosni i Hercegovini nagovijestile su da neće biti nijemi posmatrač procesa koji će se odvijati u zajedničkom standardnom jeziku, tj. da neće sve ponuđeno, bez obzira odakle dolazilo, prihvpati "novo za gotovo", nego tek pošto procijene kakve bi to posljedice moglo imati na ukupnost društvenih odnosa u njihovoj sredini.

Nešto više određenosti u pristupu problematici i o djelovanju u praksi ponudili su *Zaključci Simpozijuma o jezičkoj toleranciji*, skupa lingvista i prosvjetnih radnika, ali i drugih zainteresiranih lica za ovu problematiku, održanog u Sarajevu od 23. do 25. aprila 1970. godine, dakle, poslije pojavljivanja *Deklaracije i Predloga*, kada je već bilo vidljivo da disolucija zajedničkog standardnog jezika na dvije nacionalne varijante na širem jugoslavenskom planu postaje realnost te da su snažne tendencije da se taj proces prenese i u Bosnu i Hercegovinu. Pošto se znalo da će već i sama disolucija standardnog jezika otežati skladno funkcioniranje standardnog jezika u Bosni i Hercegovini, te da bi njeno ostvarenje u Bosni i Hercegovini po istim kriterijima otvorilo nepremostive poteškoće u komunikaciji građana Bosne i Hercegovine, tražio se način za amortiziranje negativnih utjecaja procesa koji su se nadnijeli i nad ovaj prostor dok se ne ponudi odgovor u vidu cjelovitog koncepta jezičke politike, znanstveno utemeljene i društveno prihvatljive. O rezultatima svoga rada, tačnije stavovima zauzetim poslije raspravljanja u toku dva dana, sudionici skupa su javnost obavijestili *Zaključcima*, dokumentom u kojem su eksplicitno određeni stavovi prema najaktualnijim jezičkim pitanjima tog trenutka: integritetu jezika i njegovu nazivu, pismima i njihovoj upotrebi, ijekavskom i ekavskom izgovoru i njihovu statusu u nastavi, te određeni oblici ponašanja, provođenje tih stavova u obrazovnim institucijama. Time su naznačeni i prvi obrisi književnojezičke politike u Bosni i Hercegovini, aktivnosti koja će se u ovoj republici voditi autonomno i u skladu sa društvenim potrebama njenih građana.

Sudionici skupa, sudeći prema referatima i prilozima u diskusiji, koji su objavljeni u časopisu *Prilozi nastavi jezika i književnosti*, nisu imali pretenzije da teorijski elaboriraju sva pitanja koja je dislocija otvorila ili ili aktualizirala, pa ni samu dislociju. Zadovoljili su se određivanjem svog odnosa prema nekim pitanjima – nazivu jezika, upotrebi pisama, višestrukostima u općeupotrebnoj leksici i terminologiji, te su se usredotočili na iznalaženje praktičnih rješenja za komunikaciju bez prepreka u najosjetljivijim oblastima funkciranja standardnog jezika – obrazovanju i sredstvima masovnog informiranja. I jednim i drugim dali su doprinos utvrđivanju prihvatljive osnove za kasnije artikulirani koncept književnojezičke politike u Bosni i Hercegovini.

Dotičući se jezičke situacije u načelu, sudionici skupa su prihvatali kao nespornu činjenicu da je književni jezik u Bosni i Hercegovini veoma “*široko jedinstvo raznolikosti u književnojezičkoj praksi na cijelom srpskohrvatskom području*”, ali i naglasili da “*narodima Bosne i Hercegovine i njihovoj kulturi ne odgovara usmjeravanje književnog jezika u pravcu dvovarijantske (ili dvojezičke) polarizacije niti formiranje treće, bosanskohercegovačke varijante*” jer se u toj raznolikosti ogleda u podjednakoj mjeri i “*autohtonu bosanskohercegovačko kulturno nasljeđe*” i “*utjecaji nacionalnih kultura naroda srpskohrvatskog jezičkog područja*”, tj. ono što čini njegovo jedinstvo. I u ovom dokumentu je konstatirano da u Bosni i Hercegovini žive pripadnici više nacija, te da osnovni principi i pozitivne tekovine Novosadskog dogovora mogu biti samo obogaćivani prihvatanjem svega onoga “*što egzistira na cjelokupnom hrvatskosrpskom jezičkom području u granicama zajedničke književnojezičke norme (bez obzira na varijantsku polarizaciju u drugim sredinama)*.” Jezičko zajedništvo je, dakle, vrednovano kao nešto čemu nema alternative, jer bi sve izvan toga “*bilo protivno... jezičkoj stvarnosti*”, a ne bi bilo ni u interesu razvitka i bogaćenja samog književnog jezika, ali i nešto čemu ne treba tražiti alternative jer nije isključivalo različitost i prava pojedinca na punu slobodu izbora svih izražajnih mogućnosti iz tog bogatstva različitosti. “*Sloboda izbora*”, naglašeno je, “*obuhvata pravo na izbor svih mogućnosti koje pruža naša standardna hrvatskosrpska – srpskohrvatska jezička norma, pa i pravo opredjeljenja za jednu od postojećih književnojezičkih normi zapadne i istočne varijante u njihovom čistom obliku.*”

Stavovi u *Zaključcima* u osnovi su bili usmjereni prema obrazovnim institucijama, mada su dijelom mogli da se protegnu i na druge oblasti društvenopolitičkog života, među njima posebno na oblast javnog komuniciranja. Tražili su: a) da se u oblasti obrazovanja kao zvaničan naziv jezika upotrebljava jedna od dvočlanih etiketa “*srpskohrvatski – hrvatskosrpski*”, a da se izbor prepusti kako nastavniku tako i učeniku; b) da se oba pisma tretiraju kao jednako vrijedna i potpuno ravnopravna; c) da se nastava u osnovnoj školi izvodi, a udžbenici štampaju na ijkavskom književnom izgovoru, a da se učenicima svih uzrasta i nastavnicima u srednjoj školi, osim nastavnika jezika, ostavi sloboda izbora; d) da se učenicima učine dostupnim terminološke višestrukosti i omogući slobodan izbor, te izražavali uvjerenje “*da će se književnojezička politika u svim oblastima društvenog života SRBiH (sredstva masovne komunikacije, administracija i dr.) voditi u duhu*” tih zaključaka (Simp. 1974:204-205). Znajući da će mnoge poteškoće u realizaciji ovako postavljenih ciljeva izvirati i iz niskog nivoa lingvističkog obrazovanja, zabluda da je nešto bolje i naučno utemeljenje od nečeg drugog, sudionici skupa su inauguirali princip tolerancije kao osnovni oblik

ponašanja prema drugaćijem izboru, i izboru drugih, od onog koji je u dатој sredini uobičajeniji. Od nastavnika jezika traženo je da svojim primjerom pokazuju i razvijaju duh jezičke tolerancije u školi, među učenicima, ali i kolegama u nastavi. Ne bi se moglo reći da su imali karakter zaokruženog, cjelovitog koncepta viđenja jezičke problematike.

Iako su u *Zaključcima Simpozijuma o jezičkoj toleranciji* dotaknuta neka krucijalna pitanja jezičke problematike, oni su bili više nagovještaj okosnice na kojoj bi mogla biti zasnovana jezička politika u Bosni i Hercegovini nego cjelovita koncepcija te politike. Ambicije sudionika skupa, očigledno, bile su svedene na doprinos rješavanju već ispoljenih problema u funkcioniranju jezika u obrazovanju, gdje su se već počeli javljati nesporazumi na planu izbora književnojezičkih varijeteta i pisama. Stavom da je „*sve što živi na teritoriji srpskohrvatskog-hrvatskosrpskog jezika, a prihvaćeno je standardnim jezičkim normama...zajedničko leksičko bogatstvo*”, te da su učenik i nastavnik „*potpuno slobodni u izboru izražajnih sredstava*”, otklonjena je prepreka da se sinonimi kao obilježe bilo koje provenijencije, ukoliko se uklapaju u normu standardnog jezika, ne tretiraju kao jednakov vrijedni elementi jezika, a to znači i mogućnost da se njihovi korisnici negativno markiraju prema izboru varijeteta, tj. da se osjećaju neravnopravnim i kao korisnici jezika i kao participijenti u jeziku. Da bi se već stvorene predrasude tipa „šta je pravilnije”, „bolje” ili „jedino prihvatljivo” neutralizirale, izabran je najkraći i najmanje zahtjevan put – uvođenje i njegovanje u ponašanju pri komunikaciji *principa tolerancije* prema izboru drugog i drugaćijeg, kao kulturološki čin, prirodan i civiliziran odnos sudionika u komunikaciji. Očekivalo se da će duh tolerancije, ako zaživi, ukloniti opasnost od rascjepa u komunikaciji, a to znači omogućiti skladno funkcioniranje jezika bez obzira na to što nije ostvaren poželjan stupanj jedinstva fisionomije, tj. što je količina sinonimnih varijeteta u njemu veća nego što je uobičajeno za prirodu standardnojezičkih idioma.

4. Koncept književnojezičke politike

Cjelovit koncept odnosa prema aktualiziranim pitanjima iz oblasti jezika prezentiran je javnosti godinu dana kasnije pod nazivom *Književni jezik i književnojezička politika u Bosni i Hercegovini*. Naime, polovinom februara 1971. godine Komisija CK SKBiH za rad Saveza komunista na daljem jačanju i razvoju međunarodnih odnosa i međurepubličke saradnje, Komisija CK SKBiH za idejno-političko djelovanje Saveza komunista u oblasti obrazovanja i nauke, Sekretarijat CK SKBiH i Izvršni odbor Republičke konferencije SSRNBiH, sa članovima nekih komisija i sekcija Republičke konferencije Socijalističkog saveza radnog naroda BiH, te jednim brojem lingvista i profesora jezika razmatrali su idejno-politička pitanja u oblasti književnojezičke situacije u Republici i svoje stavove saželi u *četiri temeljna stava*, koji su nazvani *principima jezičke politike* zbog toga što su bili njen osnov, ono od čega se polazilo i sa čim je sve samjeravano, što ni kasnije, u nizu drugih dokumenata, nije dovođeno u pitanje ili mijenjano ni u načelu ni u pojedinostima, nego samo tumačeno i u tom tumačenju, eventualno u detaljima upotpunjavano.

Dati su u sljedećim formulacijama:

1. prihvatanje hrvatskosrpskog, odnosno srpskohrvatskog književnog jezika kao jednog jezika sa svim raznolikostima i varijantnim razlikama;
2. otvorenost prema pozitivnim kulturnim i jezičkim uticajima iz svih republika

- i svih kulturnih sredina našeg jezičkog područja;
3. njegovanje autohtonih književnojezičkih i kulturnih vrijednosti, koje su zajedničko blago svih naroda BiH i čine most među njihovim kulturama, tj. insistiranje na onome što nas povezuje i zbližava;
 4. puna sloboda individualnog izbora jezičkih izražajnih sredstava, bez obzira na njihovu varijantsku markiranost u drugim sredinama.

Riješenost da Bosna i Hercegovina javno i prva od republika na prostoru tadašnje države odredi svoj odnos prema standardnom jeziku ova tijela su obrazložila činjenicom da se ova republika od drugih razlikuje heterogenošću nacionalnog sastava te činjenicom da je književni jezik već postao "*područje ispoljavanja nacionalističkih težnji određenih krugova*" i da to ispoljavanje ugrožava međunacionalnu harmoniju, koja je u ovoj republici *sine qua non* kada je u pitanju ne samo napredak nego i opstanak. Da objelodanjivanje odnosa prema književnojezičkoj problematici ne bi bilo krivo shvaćeno i interpretirano, naglašeno je da i ovaj, kao i ranije povučeni potezi u obrazovnoj praksi ne znači niti "*zatvaranje u svoje republičke okvire (jer to, kada je riječ o zajedničkom književnom jeziku, nije moguće)*" niti uvjerenje Bosne i Hercegovine "*da je ona (zbog specifičnog položaja i etničkog sastava) pozvana i dužna da rješava i riješi srpskohrvatski međujezički i međunacionalni kompleks*". Pretenzije su svedene u prvom redu na iznalaženje rješenja za održavanje harmoničnog funkcioniranja standardnog jezika u vlastitoj republici, a tek u drugom planu na poticanje sličnih, po vlastitom mišljenju, pozitivnih tendencija i u drugim sredinama. Naime, eksplicitno se kaže: "*Osnovni cilj ovih naših dosadašnjih, pa i sadašnjih, rasprava o književnom jeziku bio je i ostaje – utvrđivanje društveno-političkih principa književnojezičke politike u našim specifičnim bosanskohercegovačkim uvjetima, što je od izuzetnog značaja za razvoj kulture u našoj Republici općenito, posebno za štampu, publicistiku, izdavačku djelatnost, administraciju i, naravno, školsku nastavu*", ali i da je takav "*pristup nužan u ovom trenutku*" jer "*i on može doprinijeti stvaranju povoljnije atmosfere za šira razmatranja i dogovore*". (CKc, 174, 175)

Stavove iznesene u samim principima pratilo je i šire obrazloženje, podjednako kao argumentacija njihove lingvističke i društvene utemeljenosti i opravdanosti. Najviše pažnje, što je i razumljivo, posvećeno je argumentaciji uz prvi princip, koji je uostalom osvjetljavao "pitanje svih pitanja", odnos prema samom jeziku i procesima koji su se događali u njemu i oko njega, određivao pozicije koje će biti ključne u "planiranju korpusa" tokom daljeg razvijanja koncepta književnojezičke politike i aktivnosti u njenu ostvarivanju. Budući da su ostala tri izvirala iz njega kao vidovi ponašanja, drugi i treći pri planiranju korpusa, a četvrti pri ostvarivanju planiranog statusa pojedinih vrijednosti, tj. prava i sloboda pojedinaca u izboru njegovih varijeteta, komentari uz njih su bili mnogo kraći i svedeni na uvjerenje da onaj ko prima, tj. ko je otvoren prema pozitivnim utjecajima, može biti samo na dobitku, te da onaj ko voli i njeguje svoje, ispunjava osnovni dug prema vlastitoj prošlosti, a ko uvažava izbor drugoga kao i svoj izbor, prema čovjeku kao biću.

U uvodnom dijelu spomenutog dokumenta, kao preventivna zaštita od onih kojima se uključivanje Bosne i Hercegovine u razrješavanje srpskohrvatske jezičke problematike neće uopće, a na ovakav način pogotovo, dopasti, i koji će se oglasiti optužbama bilo

lingvističke bilo političke naravi, dati su kriteriji koje sva opredjeljenja u konceptu književnojezičke politike i rješenja na njoj zasnovana moraju uvažavati, a ti su: a) lingvističke činjenice i b) društvenopolitička konstelacija i interesi svih naroda koji žive u Bosni i Hercegovini. Kada je ovaj prvi kriterij u pitanju, ponovo je konstatirano uvjerenje da je riječ o jednom jeziku: *“Posebno se mora voditi računa o činjenici da je srpskohrvatski, odnosno hrvatskosrpski jezik – bez obzira na razlike, pa i varijante koje u njemu postoje (što, uostalom, nije samo naš specifikum) – jezik Srba, Hrvata, Muslimana i Crnogoraca u sve četiri republike”*, tj. da svojim principima književnojezičke politike od tog uvjerenja ne odstupa, a kada je riječ o drugom – da se u Bosni i Hercegovini i dalje ostaje pri stavu *“da se pitanja koja se tiču našeg književnog jezika u cjelini ne mogu i ne smiju rješavati jednostrano, bez dogovora, bez demokratskog razmatranja svih problema u atmosferi međusobnog poštivanja i razumijevanja”* (CKc 2001:174). To što je Bosna i Hercegovina sama i po mjeri svojih potreba, ali javno, regulirala funkciranje standardnog jezika u nekim oblastima društvenog života više je bio iznuđen potez, posljedica činjenice da u tom trenutku nisu postojali *“povoljni uslovi za zajedničko razmatranje naših književnojezičkih odnosa”*, a da se zbog *“heterogenog nacionalnog sastava”* nije moglo tolerirati u jeziku *“ispoljavanje nacionalističkih težnji određenih krugova, jer to direktno ugrožava međunacionalnu harmoniju, koja je uslov opstanka i napretka SRBiH”* (CKc 2001:174). Eventualnim prigovorima i poslije ove argumentacije podastire se činjenica da *“Bosna i Hercegovina, kao suverena i ravnopravna republika u SFRJ, ima pravo da sve svoje probleme, pa tako i probleme u vezi sa upotrebom književnog jezika, rješava sama”* (CKc 2001:175).

Mada se u samom dokumentu naglašava da sve ono što je rečeno u njemu i nije novo, da je došlo *“do izraza u dosadašnjim izjavama i dokumentima društveno-političkih organizacija naše Republike”*, on je, ipak, u jednom ne baš beznačajnom detalju iskorak u odnosu na stavove iznesene prije. U njemu je, za razliku od *Zaključaka Simpozijuma* na koji se najneposrednije i eksplicitno poziva, uz prihvatanje disolucije hs/sh jezika na posebne realizacijske idiome, *“varijante koje u njemu postoje”*, data bezrezervna podrška utvrđivanju *bosanskohercegovačkog standardnojezičkog izraza*. I u jednom i u drugom dokumentu, istina, negativan je odnos prema disoluciji standardnog hs./sh. jezika, u oba se *varijantska polarizacija* na tlu Bosne i Hercegovine označava kao neprihvatljiv čin, a sh./hs. standardni jezik prihvata se kao jedan i zajednički standardni jezik, ali dok je u *Zaključcima Simpozijuma* naglašeno i to da Bosni i Hercegovini *“ne odgovara usmjeravanje književnog jezika u pravcu dvovarijantske (ili dvojezičke) polarizacije niti formiranje treće, bosanskohercegovačke varijante”* (Simp.1974: 203), u dokumentu društvenopolitičkih organizacija izostavljen je ovaj posljednji stav, tj. odbačena je samo dvovarijantska polarizacija kao prihvatljivo rješenje: *“Narodima Bosne i Hercegovine ni u kom slučaju ne može odgovarati dvovarijantska, ili, čak, dvojezička polarizacija na tlu ove Republike”* (CKc 2001: 176). Dvjema varijantama koje su se kao disolucija standardnog jezika po nacionalnom kriteriju već očitovale na globalnom planu, u Bosni i Hercegovini, suprotstavljen je funkcionalni oblik tog jezika oslobođen nacionalnog naboja pod radnim nazivom *bosanskohercegovački standardnojezički izraz*. Time su, *de facto*, otvorena vrata za treću varijantu, istina zasnovanu na drugačijim osnovama od prve dvije, ali funkcionalno jednakom vrijednu. Da će ta mogućnost prerasti u opredjeljenje, postajalo je sve izvjesnije što su više jačale

pozicije varijanata kao dvaju normiranih sustava i što je bilo snažnije ispoljavanje nastojanja da se dvovarijantska polarizacija prenese i na prostor ove republike. A to se nije moglo prihvati. „*Varijantska polarizacija, – pisalo je u Dokumentu – dalje, nužno bi doprinijela dezintegraciji bosanskohercegovačke kulture, a školstvo – u dosljednom provođenju varijantske podijeljenosti – moralo bi biti razdvojeno: s dva programa, dvije stručne terminologije, s različitim udžbenicima itd. Imali bismo, dakle, neku vrstu ‘nacionalnih’ škola, što je veoma slično konfesionalnom školstvu u XIX stoljeću. U krajnjoj konsekvenci, takva politika vodila bi nas dezintegraciji i negiranju suvereniteta SR Bosne i Hercegovine.*“ (CKc 2001:177)

I ovaj dokumenat završavao je *Zaključkom*, u kome su taksativno pobrojani kriteriji i principi koji se moraju uvažavati pri elaboraciji jezičkih pitanja, te rješenja koja se moraju afirmirati u praksi. Među zadacima posebno je izdvojena potreba „*utvrđivanja standardnog bosanskohercegovačkog književnojezičkog izraza*“. S ovim u vezi zatražena je podrška inicijativi „*da se formira institut za savremeni srpskohrvatski, odnosno hrvatskosrpski jezik, sa zadatkom da – zajedno s postojećim stručnim institucijama uz pomoć zainteresovanih osigura stručna argumentacija za normiranje kolektivnog književnojezičkog izraza u administraciji, sredstvima javnog informiranja i drugim javnim institucijama u SRBiH*“. (CKc 2001:182)

Principi književnojezičke politike i zadaci koji su kao zahtjev te politike postavljeni pred odgojno-obrazovne institucije razmatrani su i na sjednici Prosvjetno-kulturnog vijeća Skupštine SR Bosne i Hercegovine 26. juna 1971. godine. Vijeće se kao zakonodavni organ javnosti i nosiocima zadataka, prije svega prosvjetnim radnicima, obratilo *Zaključcima*, kojima su: „*škole i druge ustanove u području obrazovanja*“ obavezane na: a) „*upotrebu dvočlanog naziva jezika srpskohrvatski-hrvatskosrpski*“, b) „*ravnopravnu primjenu oba pisma (ćirilice i latinice)*“, c) izvođenje nastave u osnovnim i srednjim školama „*na ijekavskom književnom izgovoru*“, d) primjenu dvojne terminologije „*u nastavničkoj praksi, u udžbenicima i priručnicima, namijenjenim učenicima*“, e) njegovanje „*autohtonih jezičkih vrijednosti*“ tako što će nastavnike podsticati da „*svoj jezički izraz prilagođavaju jezičkom osjećanju sredine u kojoj rade u granicama književnojezičke pravilnosti*“, dakle na sve ono što ne dovodi u pitanje integritet zajedničkog standardnog jezika. Precizirana je i obaveza određenih tijela Skupštine da „*izvrše sve pripreme za osnivanje Instituta za savremeni jezik...kako bi se utvrđena književnojezička politika u SRBiH permanentno ostvarivala i kako bi se osiguralo naučno praćenje i produbljivanje te politike*“, odnosno realizirao stav iz dokumenta društvenopolitičkih organizacija *Književni jezik*. O potrebi osnivanja instituta za jezik s ciljem da se „*pokrene sistematski naučnoistraživački rad i time osigura stručna argumentacija za normiranje kolektivnog književnojezičkog izraza*“ (PKV 2001:183-4), ovdje je pretočena u obavezu određenih tijela Skupštine. Tako su stavovi objelodanjeni u dokumentu društvenopolitičkih organizacija *Književni jezik i književnojezička politika u Bosni i Hercegovini* prerasli u zakonsku obavezu, postali i ostali okosnica svih kasnijih dokumenata koji su se na bilo koji način doticali problematike standardnog jezika i književnojezičke politike.

5. Pojedinačne reakcije na disoluciju i koncept književnojezičke politike

Činjenica da je koncept književnojezičke politike artikuliran u najvišim partijskim tijelima, ili prije u partijskim tijelima nego u naučnim institucijama i stručnim asocijacijama sama dovoljno govori o širini prostora koji je ostao za "konstruktivnu diskusiju". Nije nerealno prepostaviti da je i u Bosni i Hercegovini bilo mnogo više onih kojima ponuđeni koncept nije odgovarao nego što bi se to moglo zaključiti prema broju onih koji su se o tome javno izjasnili. Izvan Bosne i Hercegovine još više.

Inauguiranje *bosanskohercegovačkog standardnojezičkog izraza* kao funkcionalne posebnosti u ravni varijante samo po sebi moralo je izazvati reakcije. Novo stanje, naime, nije se uklapalo ni u koncept tzv. separatista, pogotovo ne u koncept integralista. Prvi su prostor za disoluciju zatvorili dvjema varijantama – hrvatskom i srpskom i izvan njih su, u najboljem slučaju vidjeli, kao npr. D. Brozović, "zone i to *nedefinirane*, na kojima se ukrštaju razne osobine *varijanata*" (Brozović 1970:37-8), drugima su bile mnogo i dvije, a kamoli tri varijante, od kojih je, uz to, jedna bosanska. Oni i kada su načelno prihvatali pravo svakog naroda da rješava jezička pitanja kako njemu odgovara, pod onim "svakog naroda" podrazumijevali su samo Srbe i Hrvate. Izdvajanje bosanske jezičke posebnosti nisu ni ranije, za vrijeme austrougarske uprave, prihvatali, kao ni nacionalnu posebnost Bošnjaka. U samoj Bosni i Hercegovini, zagovornicima bosanske varijante nije odgovarala relativno neutralizirana etiketa *bosanskohercegovački standardnojezički izraz*, posebno njezin posljednji segment – izraz, kojim je ona bila drugačije vrednovana već u nazivu. A. Isaković, i u tom vremenu poznati bosanskohercegovački pisac, bio je među rijetkim koji se javno i pojedinačno oglasio u vezi sa varijantskim raslojavanjem standardnog sh./hs. jezika, tačnije distancirao se od ponuđenog dvovarijantskog i založio za tro-, odnosno četverovarijantsko raslojavanje, uvodeći *bosansku*, te *crnogorsku varijantu* kao idiome istog ranga i vrijednosti onom što se podrazumijeva pod terminima hrvatska i srpska varijanta. U zapaženom radu iz tog vremena (1970), on je ukazao, naime, na nelogičnost i neutemeljenost stavova o dvovarijantnom raslojavanju zajedničkog standardnog jezika, apsurdnost kriterija na kojem je upotrebnom vidu tog jezika u Bosni i Hercegovini dodijeljen status subvarijante, a on sam definiran kao rezultat prožimanja srpske i hrvatske varijante.

"Mi smo integralni dio srpskohrvatskog jezičkog područja i podjednako podliježemo jezičkom pulsiranju, pa ako van našega terena (tako neki 'stručnjaci' nazivaju BiH) postoje dvije varijante koje se u nas 'neutrališu' ili 'poništavaju', onda smo mi pravno, javno, funkcionalno, samostalno: ili treća varijanta ili smo gluhonijemi polinacionalni i monorepublički aglomerat koji se takođe poništava. A to bi tek bio pravi sociolingvistički BH-fenomen." (Isaković, 1970:203)

Mada se Isakovićevu pristupu nije mogla osporiti logičnost u zaključivanju i utemeljenost u argumentiranju, i mada je bio poznat i kreatorima koncepta književnojezičke politike u Bosni i Hercegovini, on je ostao u sjeni. Zbog zalaganja za varijante, i to sa nacionalnim predznakom, marginaliziran je i potisnut kao neadekvatan ili neprimjeren političkim intencijama bosanskohercegovačke zajednice. Budući da su te intencije utvrđivali društveni čimbenici, politički djelatnici, te da su i jezička rješenja osmišljavana u njihovim kabinetima

ili pod njihovim patronatom prihvatana kao najbolja, kojima nije bilo ni potrebno ni razumno tražiti ili nuditi alternative, nije čudno da je Isakovićev rad i među lingvistima u Bosni i Hercegovini neopravданo ignoriran. Manje upućenim u jezičku problematiku ionako nije bilo jasno o čemu je riječ i svako rješenje koje je dolazilo sa autoritativnog mjesa imalo je veću težinu od najargumentiranije alternative pojedinca, pa makar taj pojedinac bio i uvaženi lingvistički autoritet. Jezički poslenici, renomirani jezički stručnjaci Filozofskog fakulteta, čija je preokupacija bila struktura jezika i odnosi u toj strukturi, najčešće nisu mogli izići iz okvira koncepta jednog i jedinstvenog jezika, koji je izdvaјanjem bosanskohercegovačkog standardnojezičkog izraza doveden u pitanje i u Bosni i Hercegovini, smatrali su da je bolje čutati i čekati nego suprostavljati se “društvenim intencijama”. Najistaknutiji među njima, šef Odsjeka za južnoslavenske jezika J. Vuković, zbog zastupanja teze o *ukrštanju varijanata* i osporavanja kompetentnosti u jeziku onih koji su kreirali jezičku politiku, već se našao na udaru kritike kao zagovornik unitarističke koncepcije. Sudeći prema objelodanjenim neslaganjima sa konceptom književnojezičke politike, moglo bi se zaključiti da je on gotovo plebiscitarno prihvaćen. A to, ipak, ne bi bila puna istina. Realizacija koncepta, tj. zadataka koji su njime pokrenuti, pokazala je da broj onih koji ga u suštini ne prihvataju, bilo svjesno ili zbog niskog nivoa lingvističkog obrazovanja, nije malen, tj. da pred kreatorima i nosiocima koncepta stoje veliki i složeni zadaci, kako u teorijskoj elaboraciji njegovih principa i opredjeljenja koja iz njih izviru, tako i u edukaciji njegovih nosilaca. Za te zadatke snage u postojećim naučnim institucijama, čak da su bezrezervno bile opredijeljene za ponuđeni koncept jezičke politike, a vidjeli smo da nisu, zbog osnovnih svojih zadataka, nisu bile dovoljne. Ta uloga namijenjena je Institutu za jezik, instituciji koju je trebalo osnovati dovođenjem novih, i za takav koncept bezrezervno opredijeljenih, pa makar i ne dovoljno afirmiranih jezičkih poslenika.

6. Afirmacija koncepta književnojezičke politike

Osnivanje Instituta za jezik krajem 1972. godine, nema sumnje, bio je najvidniji pokazatelj izmijenjenog odnosa prema jeziku i jezičkoj problematici u Bosni i Hercegovini i najsnažnija podrška ustanovljenoj orientaciji. Postojećim znanstvenim i nastavno-znanstvenim institucijama, Akademiji nauka i umjetnosti BiH i Filozofском fakultetu, koje su u okviru svojih djelatnosti imale i istraživački rad u oblasti jezika, i od kojih je očekivano da se u mjeri svojih mogućnosti, kolektivno i individualno, uključe u realizaciju zadataka u funkciji književnojezičke politike, pridružena je nova, specijalna, sa zadacima: a) da utvrdi standardnojezički izraz u Bosni i Hercegovini, pa s tim u vezi organizira i koordinira naučnoistraživački rad u jeziku, prvenstveno ispitivanjem stanja u neorganskom idiomu – književnom jeziku, ali i organskih idiomu u mjeri potreba za što adekvatnije normiranje kolektivnog izraza; b) da afirmira principe književnojezičke politike i prati njihovo ostvarivanje u oblastima na koje se odnose, pa s tim u vezi naučno elaborira osnovna opredjeljenja u spomenutim principima i pruži stručnu pomoć organizacijama koje su dužne da ih provedu u život; c) da djeluje na podizanju nivoa lingvističkog obrazovanja, pa s tim u vezi intenzivira izdavačku djelatnost i podrži rad lingvističkih tribina i stručnih seminara stavljanjem na raspolaganje organizatorima svojih saradnika kao predavača. Bez obzira na to što je Institut u osnivačkim aktima bio definiran kao naučnoistraživačka institucija, tj. institucija koja će

se baviti fundamentalnim istraživanjima u oblasti jezika, velikim dijelom svoje aktivnosti, posebno u prvim godinama rada, on je bio i naučni servis za potrebe društva u afirmaciji koncepta književnojezičke politike, kako u elaboraciji njenih principa, tako i u realizaciji njenih ciljeva. Tim ciljevima bio je podređen i naučnoistraživački rad. Sistematsko proučavanje standardnog jezika i organskih idioma u Bosni i Hercegovini vršeno je s ciljem da se bolje sagledaju jezičke pojave i jezička situacija u cjelini. Tek poslije toga mogla bi se ponuditi adekvatna rješenja za normu kolektivnog standardnog jezika, tj. i rješenja zasnovana na vlastitoj građi, bez oslanjanja na podatke koje su prikupljali drugi za svoje potrebe i ciljeve. Tim rješenjima bi trebali svi biti zadovoljni, utoliko više što bi u njima mogli naći i specifičnosti karakteristične za svoje idiome. To znači i da će imati priliku izbora, što će reći i osjetiti se ravnopravnim sa ostalim govornicima zajedničkog jezika.

Početak rada Instituta bio je skopčan sa nizom poteškoća, od materijalnih do kadrovskih. Više od dvije godine čekalo se na dodjeljivanje prostora u kome bi se moglo ozbiljnije baviti naučnoistraživačkim radom. Okupljeni kadar bio je i mlađ i bez nekog iskustva u ovoj djelatnosti, posebno u radu na timskim projektima. Uz to, od postojećih jedinica Fakulteta i Akademije nauka nije dobio očekivanu podršku. Jedan dio profesora i saradnika sa Filozofskog fakulteta i nešto zbog konstituiranja Instituta izvan Odsjeka, što se protumačilo kao nepovjerenje prema njima i Odsjeku, a nešto i zbog rezervi prema samom konceptu, odnosno prema nekim opredjeljenjima namijenjenim obrazovnim institucijama i sredstvima informiranja, tiho se distancirao i od Instituta i od njegovih aktivnosti. Slično je bilo i sa članovima Komisije za lingvistička ispitivanja Akademije nauka, čije su pretenzije bile da Komisija preraste u Institut jer je ona već bila naučnoistraživačka jedinica, dakle i sa nekim iskustvima u radu na jezičkim projektima, pa i onim timskog karaktera, kakvi su spominjanim dokumentima društveno-političkih organizacija bili projicirani za Institut. Zbog toga su prve godine rada *Instituta* bile vezane za afirmaciju principa književnojezičke politike, kako na njihovoj daljoj teorijskoj elaboraciji tako i na praćenju njihove primjene, odnosno realizaciji postavljenih zadataka i ostvarivanju ciljeva, a uz to i na pripremama za istraživanje jezičke situacije u Bosni i Hercegovini, utvrđivanju potreba i mogućnosti, prioriteta i dinamike. Ozbiljnošću pristupa problemima, otvorenošću prema svima i spremnošću na dijalog i saradnju i sa onima koji su imali drugačije poglede, Institut je postepeno ublažavao sve oblike nepovjerenja. Kako su se programi Instituta proširivali i kako se težiše rada prenosilo na naučno-istraživačke projekte, slabile su i rezerve pojedinaca prema Institutu kao naučno-istraživačkoj instituciji. Nakon desetak godina sa zadovoljstvom se mogla konstatirati činjenica da nije bilo ni jednog “serbokroatiste” sa bosanskohercegovačkih visokoškolskih ustanova koji na neki način nije bio uključen u rad Instituta, te da je pored njih u taj rad bilo uključeno na desetke najpoznatijih serbokroatista sa cijelog prostora tadašnje države, ali i neki drugi lingvisti – arabisti, anglisti, germanisti. Svi oni su, neki neposredno, a neki posredno, svojim angažmanom i rezultatima rada, ostvarivali program književnojezičke politike u Bosni i Hercegovini, pribavljali naučnu argumentaciju za opredjeljenja u jezičkoj politici izražena u njenim dokumentima.

Rad Instituta u cjelini bio je podređen zahtjevima književnojezičke politike i njenih principa. Kod manje obaviještenih u lingvističke aktivnosti, samo spominjanje riječi *politika*

u sintagmi *književnojezička politika* razvijalo je asocijacije o političkoj, a ne o lingvističkoj djelatnosti, pa onda *a priori* i određenu odbojnost prema svemu što se njom nudi. Lingvisti kojima se nisu sviđala određena rješenja, a za koje se ne može reći da nisu znali kakva djelatnost se podrazumijeva pod sintagmama jezička politika i jezičko planiranje, to su mogli da iskoriste u devalvirajućem djelatnosti pa i rješenja koja su u okviru nje ponuđena. Kreatori koncepta jezičke politike u Bosni i Hercegovini znali su za ove mogućnosti, ali i šta podrazumijeva ova djelatnost i koje kriterije mora ispunjavati dobar koncept jezičke politike da bi imala šanse da se ostvari, da bi bila perspektivna – da je utemeljena na jezičkim činjenicama i odnosima u društvenoj zajednici. Mada su ostali anonimni, među njima je osim političara moralno biti i vrsnih poznavalaca jezičke teorije uopće i jezičke situacije u Bosni i Hercegovini. Vjerujući da su ispoštovali oba kriterija, oni se nisu plašili široke javne rasprave i na jednom i na drugom planu. Na Institut su prenijeli obavezu da u ovom duhu vodi, razvija i podržava sve napore pojedinaca i kolektiva usmjerene na dalju teorijsku elaboraciju aktualnih pitanja iz domena jezika, posebno njegova standardnog idioma. U Institutu je to prihvaćeno kao postupak kome nema alternative. Svim aktivnostima pristupalo se tek nakon temeljito izvršenih priprema. Kada se radilo o istraživačkim projektima, te aktivnosti su bile javne rasprave širokog kruga djelatnika u jeziku o stanju, potrebama, mogućnostima i ciljevima zbog kojih se istraživanja poduzimaju. Ukoliko su rezultati istraživanja mogli biti od interesa korisnicima zajedničkog jezika u drugim republikama, u rasprave su uključivani kao referenti i istaknuti pojedinci iz drugih sredina. Zatvoreni za zainteresirane, i kao aktivne i kao pasivne sudionike, nisu bili ni skupovi na kojima su rješavana pitanja koja nisu dotala praksu u drugim sredinama.

Svoje usmjerenje i način rada Institut je pokazao već prve godine svoga djelovanja, dakle 1973. godine, organizacijom naučnog skupa, poznatog pod nazivom *Mostarsko savjetovanje o književnom jeziku*. Sudionici skupa, prvenstveno lingvisti, razmatrali su efekte primjene principa književnojezičke politike u praksi, preciznije “realizaciju *Zaključaka Simpozijuma o jezičkoj toleranciji i Dokumenata društvenopolitičkih organizacija i Skupštine SRBiH o književnom jeziku i književnojezičkoj politici u Bosni i Hercegovini*”, za što je bilo pripremljeno nekoliko referata i koreferata, ali, kako je to naglasio direktor Instituta M. Šipka, da se pažnja usmjeri “na kritičku procjenu” dotadašnjih “nastojanja i konkretnih postupaka”, te “na utvrđivanje osnovnih zadataka za budući rad, naročito u području lingvističkih istraživanja” (Šipka 1974:15). Poziv na kritičku procjenu onog što se htjelo i što je urađeno otvorio je mogućnost za sučeljavanje mišljenja i o opravdanosti tog što se htjelo i o dosljednosti u onome za što se opredijelilo. S obzirom na to da je skup bio otvorenog karaktera, na njemu su se našli i oni koji su imali primjedbe i na ono što se hoće i oni koji su imali primjedbe na ono što je i koliko urađeno. Nezadovoljstvo konceptom jezičke politike u osnovi se svodilo na status ekavskog izgovora u kolektivnoj upotrebi, a nezadovoljstvo primjenom na nedosljednost u ostvarivanju ravnopravnosti dvaju pisama i leksičkih varijeteta, konkretno na marginaliziranje cirilice i u obrazovnim institucijama i u sredstvima javnog informiranja, te terminoloških i leksičkih dubleta karakterističnih za tzv. zapadnu varijantu. Šira javnost je odmah po završetku obaviještena o *Zaključcima o provođenju književnojezičke politike u Bosni i Hercegovini* koje su usvojili učesnici skupa. Stručnoj i naučnoj javnosti je u zborniku pod istim nazivom pod kojim se odvija skup ponuđeno sve – i referati, i diskusija i zaključci.

Učesnici skupa su u Zaključcima podržali principe književnojezičke politike i prihvatali ih kao “sigurnu osnovu za rješavanje književnojezičkih problema u Bosni i Hercegovini”, te konstatirali da “i pored zapaženih rezultata i svestrane podrške – nije učinjeno sve što je bilo potrebno da se Zaključci simpozija i drugih dokumenata o književnom jeziku i književnojezičkoj politici u BiH šire obrazlože i objasne”. U tom propustu vide se i uzroci “nedopustive sporosti” u njihovu ostvarivanju, “a u nekim slučajevima i nedosljednosti”. Posebno su ukazali na nesporazume u vezi sa četvrtim principom, tj. principom “pune slobode individualnog izbora jezičkih izražajnih sredstava”, zbog “ograničavanja te slobode – na jednoj, i zloupotrebe individualne slobode izbora – na drugoj strani”, te naglasili “nužnost pravilnog shvatanja principa jezičke tolerancije”. Institutu za jezik stavili su u zadaću da razvije “sistematski i intezivan naučnoistraživački rad – radi izučavanja, prije svega, kompletne jezičke problematike u BiH” (MSZ 1974: 197-199), pa u tom kontekstu i standardnojezičkog izraza u Bosni i Hercegovini i njegovih specifičnosti, njihove utemeljenosti u dijahronoj kao i u sinhronoj perspektivi, te na razini organskih idioma.

Ni manje pažljivom čitatelju Zaključaka sa ovog skupa neće moći promaći činjenica da je u njima naziv *bosanskohercegovački standardnojezički izraz* zamijenjen još neutralnijom etiketom – *standardnojezički izraz u Bosni i Hercegovini*. Promjena se teško može svesti samo na stilističko variranje, još manje na slučajnost. Prije će biti da je svjesno učinjena, s ciljem da dalja neutralizacija naziva još uvjerljivije neutralizira osnovanost prigovora da se i ovdje stvara posebna varijanta i razbijja, istina malo prikrivenije nego u drugim sredinama, standardnojezičko zajedništvo.

Principi književnojezičke politike u Bosni i Hercegovini bili su predmet stalne stručne elaboracije, zbog toga što su trebali biti okvir za ponašanje svih u jezičkoj praksi, mada komentirani već i u temelnjom dokumentu u mjeri u kojoj je koji od njih to zahtjevalo, a stavovi izneseni u njima potkrijepljeni argumentima naučnog ili sociološkog karaktera, u zavisnosti od toga što je koji od njih regulirao. Na njihovu lingvističku zasnovanost i društvenu opravdanost ukazivali su i pojedini lingvisti komentirajući ih u cjelini, ili osvrćući se na neke o njih, odnosno segmente problematike koji su nekim od njih bili obuhvaćeni. Konstatacija da su ti osvrti mahom bili afirmativni, tj. da je zanemariv broj onih koji su ukazivali na neku slabost u opredjeljenju ili nedosljednost u formulacijama, sa današnjeg aspekta više govori o društvenoj klimi u Bosni i Hercegovini nego o nepodijeljenom prihvatanju opredjeljenja datih u principima od strane svih krugova i u Bosni i Hercegovini. Principi su svojom cjelinom podupirali jednu od temeljnih društvenih vrijednosti tog vremena – *zajedništvo* – pa nije isključeno da je strah od posljedica koje bi nosila optužba za podrivanje te vrijednosti natjerao one koji su imali i drugačije viđenje prirode standardnog hrvatskosrpskog/srpskohrvatskog jezika, da se suzdrže od komentara, ukazivanja na njihovu neadekvatnost ili, u blažem smislu, nedorečenost. Da je neslaganja bilo, i sa osnovnim opredjeljenjima i sa realizacijom ciljeva, mnogo više nego što je objelodanjeno u pisanom obliku, pokazivalo se u istupima pojedinih sudionika skupova posvećenih ovoj problematici. Već na Mostarskom savjetovanju uvodničar M. Šipka, direktor Instituta za jezik, i najvjerojatnije jedan od kreatora koncepta književnojezičke politike, osjetio je potrebu da govoreći o principima naglaši:

“Ovako formulirani, naizgled oprečni, kontradiktorni (na jednoj strani ističu potrebu

njegovanja posebnih, autohtonih, ili bolje rečeno – autentičnih književnojezičkih vrijednosti, a na drugoj proklamuju otvorenost prema pozitivnim kulturnim i jezičkim uticajima i punu individualnu slobodu izražajnih sredstava, uključujući i pravo na upotrebu varijanata u njihovom čistom obliku), ovi principi upravo najpotpunije izražavaju dijalektiku naše književnojezičke situacije”, pa i stav o nužnosti “pravilnog shvatanja principa jezičke tolerancije”. (Šipka 1974:12)

Put do pravilnog shvatanja vodio je preko daljnje elaboracije principa književnojezičke politike, podsticanja argumenata za osnovna opredjeljenja utkana u nju – *standardno-jezičko zajedništvo Srba, Hrvata, Bošnjaka i Crnogoraca*, dakle i u Bosni i Hercegovini i izvan nje, i *ravnopravnost govornika* kako u *slobodi izbora* jezičkih sredstava, što je eksplicitno naglašeno, tako i u *participaciji* jezičkim posebnostima u normi standardnog jezika, što nije eksplicitno naglašavano, ali se podrazumjevalo.

7. Podrška standardnojezičkom zajedništvu

Već je konstatirano da je bosanskohercegovačkoj jezičkoj i društvenoj stvarnosti u pristupu jeziku najviše odgovarao pristup koji je premoštavao radikalnu unifikaciju književnojezičke norme da bi se ostvarilo jedinstvo fizionomije standardnog jezika, na jednoj strani, ali i afirmacija specifičnosti koja ne bi vodila u odjelitost standardnojezičkih realizacija, prije svega na njenom, ali i na cijelokupnom govornom području, na drugoj strani. Standardnojezičko zajedništvo svih četiriju naroda smatrano je najoptimalnijim rješenjem, ali i jedinim rješenjem za Bosnu i Hercegovinu. Taj pristup najeksplicitnije je odražen u prvom principu književnojezičke politike, kojim se u suštini, ili eksplicitno opredjeljuje: a) za *hs./sh. standardni jezik* kao *jedan standardni jezik*; b) tek poslije toga za njegov *dvočlani naziv*; c) a na kraju, implicitno, i za *normu zasnovanu na konjunktivnom principu*. Takvim opredjeljenjem nastojala se zaustaviti disolucija standardnog jezika uopće, a u Bosni i Hercegovini staviti prepreka disoluciji kao procesu koji će za posljedicu imati razbijanje komunikacijskog prostora na dvije, pa i na tri sfere, što je za ovu sredinu, bez obzira na to kako će se situacija odvijati na općem planu standardnog sh./hs. jezika, i kakav će status na njima imati varijante, politički neprihvatljivo.

Već je govoreno kakve su bile reakcije društvenih snaga na stavove iznesene u *Deklaraciji i Predlogu za razmišljanje*. U dokumentima tijela Saveza komunista naglašeno je da se raspravljanja “*o srpsko-hrvatskom, odnosno hrvatsko-srpskom jeziku, kao jednom od činilaca nacionalnog života moraju posmatrati sa stanovišta njihovog odražavanja na bratstvo i jedinstvo, ravnopravnost i zblžavanje naroda u SR Bosni i Hercegovini, budući da je Bosna i Hercegovina dio tog govornog područja i književnog jezika*” (CKA 2001:166), što znači sve dok postoji zajednički standardni hs./sh. jezik. Zaključcima Simpozijuma to je još pojačano riječima da “*narodima Bosne i Hercegovine i njihovoj kulturi ne odgovara usmjeravanje književnog jezika u pravcu dvovarijantske (ili dvojezičke) polarizacije, niti formiranje treće, bosanskohercegovačke varijante...*” (Simp. 1974: 203).

U svim dokumentima iz tog vremena koji se odnose na pristup standardnom jeziku i u kojima se formuliraju elementi jezičke politike dâ se uočiti da se opredjeljenje za *jedan standardni jezik* argumentira više na društvenim nego na lingvističkim činjenicama.

Zbog toga se i u njima od bosanskohercegovačkih lingvista traži naučna elaboracija svih pokrenutih pitanja i lingvistička argumentacija stavova datih u principima jezičke politike. Dotle, drugačiji pristupi standardnojezičkoj problematici ne diskvalificiraju se zbog lingvističke neutemeljenosti, nego neprimjerenosti društvenoj realnosti Bosne i Hercegovine. No i kasnije će se raditi više na znanstvenom argumentiranju vlastitog opredjeljenja, traženjem oslonaca za njega u lingvističkoj teoriji nego na osporavanju drugačijih viđenja jezičke problematike zajedničkog jezika i usmjerena jezičke politike u susjednim republikama. Razilaženja su, dakle, bila zbog vlastitih potreba – da bi se neutralizirao utjecaj iz tih sredina i djelovanje zagovornika takvih rješenja u redovima domaćih snaga i na vlastitom prostoru kada su ona prijetila rascjepom u komunikaciji. Osnovno pitanje, na koje su ponuđeni različiti odgovori, bilo je – da li je sh./hs. jezik jedan jezik i kao sustav normi i kao konkretna realizacija, ili je jedan jezik samo kao apstraktни sustav normi, a dva ili više podsustava kao konkretnih realizacija, drugim riječima da li je *jedinstvo sa različitostima* ili *jedinstvo različitosti*, tj. da li funkcioniра kao jedan sustav normi sa bogatstvom varijacija ili kao dva, tri ili četiri prepoznatljiva podsustava na svim nivoima strukture. Odgovor na to pitanje otvaraо je ili zatvaraо ostala. Bilo koji, mogao se podjednako uvjerljivo braniti. Sve je zavisilo od polazišta – da li su u prvi plan stavljane istovjetnosti ili razlike. Onome ko je u prvi plan stavljaо različitosti, on je bio *jedinstvo različitosti*, onome ko je u prvi plan stavljaо istovjetnosti, on je bio *jedinstvo sa različitostima*. Bosanskohercegovačka društvena i stručna javnost opredijelila se za ovo drugo prihvatanjem ‘*hrvatskosrpskog, odnosno srpskohrvatskog književnog jezika kao jednog jezika*’, ali je, postavljenim ciljem utvrđivanja bosanskohercegovačkog standardnojezičkog izraza u kolektivnoj upotrebi, odškrinula, ako ne i otvorila vrata, i za drugi. Time je one koje je zadužila za teorijsku elaboraciju stavila pred složene i teške zadatke – da afirmiraju podjednako i standardnojezičko zajedništvo i posebnosti u njemu.

Iako je *hrvatskosrpski*, odnosno *srpskohrvatski* u prvom principu imenovan kao *jedan jezik*, ni u formulaciji tog principa, ni u njegovoj elaboraciji, nije osporavana činjenica da se on raslojava, pa ni da to raslojavanje rezultira *varijantama*. Formulacijom je naglašeno da u Bosni i Hercegovini društvene i stručne snage hs./sh. jezik *prihvataju kao jedan*, a u komentarima da ga u Bosni i Hercegovini ne mogu prihvati u vidu *dviju varijanata*, čak ni kad one ne bi bile definirane kao nacionalne realizacije dvaju korpusa, srpskog i hrvatskog, jer u Bosni i Hercegovini uz ova dva postoji i treći, brojniji od svakog od njih pojedinačno, *bošnjački*, koji bi takvim pristupom bio doveden u poziciju da se opredjeljuje za jednu ili drugu varijantu jezika i pored toga što na isti način, a u Bosni i Hercegovini i više i značajnije, participira u razvoju i njegovanju tog jezika.

Na sličan način svoj odnos su odredili i lingvisti u svojim istupima, komentarima principa ili afirmaciji opredjeljenja iznesenim u njima. Dž. Jahić, u to vrijeme docent na Filozofskom fakultetu, piše:

“Naša jezička situacija u osnovi se svodi na sljedeće: sh. jezikom svoj nacionalni identitet ispoljavaju četiri naše nacije: Srbi, Hrvati, Muslimani i Crnogorci. Unutar njega, sem specifičnosti da je on standardni za četiri naša naroda, ispoljavaju se i neke druge posebnosti... One se, prije svega, ogledaju u postojanju dviju varijanata, istočne i zapadne, koje su normalna posljedica određenih razlika u kulturnoj i jezičkoj tradiciji

između srpske i hrvatske nacije. Te razlike, međutim, ne mogu dovesti u pitanje fakat o postojanju *jednog jezika*, mada ne posve jedinstvenog, ali ipak *jednog, zajedničkog*.” (Jahić 1990:14)

Ništa manje nije određen ni M. Okuka, profesor sa istog fakulteta, kada se osvrće na principu:

“Oni afirmiraju misao koja je u duhu novijih shvatanja o književnom jeziku, posebno u okviru Praške lingvističke škole. Naime, eksplicitno ili implicitno iz tih principa proizilazi da je srpskohrvatski jezik jedan jezički sistem i sa stanovišta apstrakcije (dijasistema) i sa stanovišta književnojezičke norme.” (Okuka 1983:12)

Slične stavove mogli bismo naći kod ostalih lingvista u Bosni i Hercegovini koji su se u to vrijeme oglasili na temu standardnog jezika ili principa književnojezičke politike.

Opredjeljenje za *jedan* standardni jezik nije značilo zatvaranje očiju pred procesom koji se sve više ispoljavao – raslojavanjem standardnog jezika u smislu prepoznatljivih izbora u njegovoj realizaciji. Ono što se tada nije htjelo prihvati jest da se to raslojavanje odvija po nacionalnom kriteriju. Čak i kada su upotrebljavane nacionalne etikete – srpska i hrvatska varijanta, one nisu automatski izjednačavane sa srpskim i hrvatskim entitetom, nego sa teritorijalnim rasprostiranjem – ne izraz svih Srba i svih Hrvata, nego izraz na prostoru Srbije (i Srba i Hrvata i drugih) ili Hrvatske (i Hrvata i Srba i drugih), pogotovo ne sa izrazom Srba i Hrvata u Bosni i Hercegovini. Razlog je bio jasan. Takvo raslojavanje u Bosni i Hercegovini otvorilo bi veće probleme u komuniciranju od onih koji su postojali u okvirima zajedničkog jezika, a ne bi bilo ni jezički opravданo. Hrvati u Vojvodini govorili su takvom srpskom varijantom, kao što su Srbi u Hrvatskoj govorili takvom hrvatskom varijantom. Za Hrvate i Srbe iz Bosne i Hercegovine nije se moglo reći da govore ni jednom ni drugom. Dž. Jahić, ukazujući na činjenicu da bosanskohercegovački Srbi i Hrvati “*nisu napustili svoju teritorijalnu maticu i prešli u drugi areal naknadno, pošto je on već bio formiran, već oni u toj sredini žive odvajkada*”, postavlja pitanje “*kako je moguće za bh. Srbe i Hrvate reći da govore istočnom odnosno zapadnom varijantom kad oni nisu kulturno evoluirali u varijantnim sredinama već su se razvijali u granicama bh. standardnojezičkog izraza, u njegovom ‘međuvarijantskom’ sklopu*”. (Jahić 1990:15-6)

Istina, ni samo raslojavanje, po bilo kom kriteriju nije dočekano s radošću. Pribojavalo se krajnjih efekata tog procesa – zatvaranja svakog od tih funkcionalnih vidova zajedničkog jezika u okvire vlastite norme, drugim riječima od disolucije zajedničkog standardnog jezika na posebne standardne jezike. Zbog toga je u početku eksplicitno negirana potreba razvijanja treće varijante kao pandana dvjema obznanjenim, bez obzira na to kako bi ona bila nominirana, kao nacionalna ili teritorijalna. Tek kada je raslojavanje izvan Bosne i Hercegovine dobilo “status građanstva”, prihvaćeno je i ovdje kao “nužno zlo” te je nastojano da se logika varijanata kao zaokruženih, drugim riječima zatvorenih, sustava ne prenese u Bosnu i Hercegovinu. Sve snage su bile usmjerenе ka jednom – da se sačuva jedinstvo komunikacijskog prostora, što bi prihvatanjem logike raslojavanja standardnog jezika na varijante, koje su već dobrole nacionalne etikete, bilo dovedeno u pitanje. Zadržan je, iako je u drugim republikama već bio oktiroiran, dvočlani naziv za jezik – hrvatskosrpski, odnosno srpskohrvatski, a za njegov realizacijski vid, kao inačica varijantama, uvedena je etiketa

bosanskohercegovački standardnojezički izraz. Termin *varijanta* tako je u startu dobio negativnu konotaciju, više zbog toga da bi se razgraničile namjere koje su pokretale nosioce *varijantnog raslojavanja* od namjera zagovornika *bosanskohercegovačkog standardnojezičkog izraza* nego zbog prirode i suštine što su pokrivali i termin *varijanta* i termin *izraz* – funkcionalne vidove standardnog sh./hs. jezika kao zajedničkog dijasistema.

Termin *varijanta* na ovom prostoru je u društveno-političkom miljeu već bio proskribiran pa se ni lingvisti nisu mogli zalažati za njegovu upotrebu u označavanju funkcionalnog vida standardnog sh./hs. jezika u Bosni i Hercegovini, dakle nečega što je u lingvističkom smislu bilo kategorijalno ravno onom što je označavano terminima srpska ili hrvatska varijanta. Izlaz je nađen u terminu *izraz*. To je imalo i svoju dobru, ali i lošu stranu. Prva se više ispoljavala u sferi političkog vrednovanja – sugerirala je različitošću zaključak da izdvajanje bosanskohercegovačkog vida standardnog sh./hs. jezika ne prožima ista intencija, što je bilo tačno, druga u sferi lingvističkog vrednovanja, opet sugerirajući različitost, što nije bilo tačno, mada su neki lingvisti i u Bosni i Hercegovini pokušali da i na ovom planu ukažu na različitosti koje impliciraju ovi termini.

Diskusija o raslojavanju zajedničkog hs./sh. standardnog jezika, zapravo je počela ukazivanjem na dvije varijante kao adaptacije „*jedinstvenog standardnog jezika tradiciji i suvremenim potrebama nacija kao definiranih socio-etničkih formacija*“ (Brozović 1970:35). Mada je R. Katičić još 1965. godine dvovarijantsko raslojavanje, ali i raslojavanje po nacionalnom kriteriju, doveo pod sumnju riječima: „*Cini mi se prvo da varijante nisu samo dvije. tj. istočna (pretežno srpska) i zapadna (pretežno hrvatska), nego svakako treba uzeti u obzir još bosanskohercegovačku, crnogorsku, a možda i vojvodansku*“ (Katičić 1965:22), u vrijeme zasnivanja koncepta književnojezičke politike ostale realizacije tog standardnog jezika interpretirane su kao *subvarijante*, dakle realizacije nižeg ranga nastale ukrštanjem tih dviju varijanata i neutralizacijom polariziranih vrijednosti u njima. Rangiranje realizacijskih vidova standardnog jezika na varijante i subvarijante doživljeno je u Bosni i Hercegovini kao izraz “težnji lingvističkih (i ne samo lingvističkih) hegemonista, koji se pod firmom jezičke ravnopravnosti i tolerancije bore za ‘prevlast’ u Bosni i Hercegovini”. Da su varijante interpretirane kao *prepoznatljivi i jednakog ranga* realizacijski vidovi zajedničkog jezika uvjetovani sociokulturalnim, regionalnim ili društveno-političkim čimbenicima, a ne kao nacionalni, uvjetovani i uz to rangirani prema kriteriju “*definiranosti socio-etničkih formacija*” na varijante i subvarijante, rezerve prema terminu *varijanta* bi i u Bosni i Hercegovini bile sigurno manje.

Uvođenje termina *izraz* kao alternacije terminu *varijanta* imalo je opravdanje utoliko što se realizacijski vid hs./sh. jezika u Bosni i Hercegovini u suštini razlikovao od realizacijskih vidova istog jezika označenih terminima hrvatska ili srpska varijanta. *Bosanskohercegovački standardnojezički izraz* nije svojom strukturom, elementima i odnosima među njima, odstupao od strukture sh./hs. standardnog jezika u cijelini. U njemu nije ništa potirano što je egzistiralo u zajedničkom standardnom jeziku. I njega je karakteriziralo sve ono što je bila karakteristika tog jezika – odsustvo jedinstva fizionomije, bogatstvo sinonimije, prožimanje raznolikosti. On je bio njegova slika u malom. Za srpsku i hrvatsku varijantu se to nije moglo reći. Tamo gdje je bilo mogućnosti one su bile polarizirani izbori iz zajedničke strukture.

Raslojavanja standardnog hs./sh. jezika po *nacionalnom* kriteriju u Bosni i Hercegovini

nije bilo prihvatljivo baš zbog toga što je podrazumijevalo polarizaciju izbora u jeziku i njenih žitelja. Takvo raslojavanje bilo je prihvatljivo tamo gdje se jezik želio iskoristiti kao sredstvo nacionalne identifikacije, bez obzira na to kakva će se cijena platiti na komunikacijskom planu. Pomjeranje težišta funkcije jezika, naime, sa komunikativnog plana, koji je integrirao govornike i nacionalno nehomogene jezičke zajednice, na simbolički, koji ih je obilježavao kao drugačije i u jeziku, *in linia ultima* dovelo bi do dezintegracije zajedničkog komunikacijskog prostora, što se u sredini koja je *zajedništvo* proklamirala kao neprikosnovenu vrijednost moralo u korijenu sasijecati. Budući da se raslojavanje po nacionalnom kriteriju povezivalo sa dometima demokratičnosti vremena u kome se živjelo, kao alternacija ovakvom raslojavanju ponuđen je *standardnojezički izraz* sa bogatstvom varijeteta i pravom pojedinca na *slobodan izbor* jezičkih varijeteta. Slobodan izbor varijeteta, čak i kada se podudarao sa jednom od nacionalnih varijanata, nije dovodio u pitanje standardnojezičko zajedništvo niti ugrožavao jedinstvo komunikacijskog prostora jer ga nije prožimala tendencija *odjelitosti*.

Zagovornike raslojavanja standardnog hs./sh. jezika na nacionalne varijante u nacionalno nehomogenim zajednicama, posebno one koji su to raslojavanje svodili na dvije, srpsku i hrvatsku, trebalo je uvjeriti da *bosanskohercegovački standardnojezički izraz* ima lingvistički relevantne atribute i *perspektivnost* kao i te dvije varijante, odnosno da varijante, kao ni jezik, ne moraju biti nužno obilježene *nacionalnim parametrom*. Mada to i nije bilo teško dokazati argumentima kojima je lingvistička nauka već operirala, neorganski idiomi nisu genetsko-lingvističke, nego su sociolingvističke kategorije pa se njihova posebnost ne temelji na *genetskoj posebnosti naroda* niti *različitosti* prema drugim sličnim idiomima, nego na *prepoznatljivosti* kao *drugačijeg*, što, uostalom, omogućava da se u okviru jednog jezika kao dijasistema može javiti i više od jedne prepoznatljive realizacije standardnog idioma, trebalo je dosta napora da se već ustaljeni stereotip o „jeziku kao emanaciji duha naroda”, tj. izjednačavanje pojma jezika i pojma nacije relativizira kad se već ne može diskvalificirati. Jezički nacionalizam, odnosno vezanje posebnosti nacije za jezičku posebnost, ustoličen u 19. stoljeću definicijom da je *nacija zajednica jezika*, ni u Bosni i Hercegovini nije manje rabljen nego u drugim sredinama. Na neutemeljenost ovakvog pristupa, da se naciju definira jezičkim kriterijem, posebno na južnoslavenskom prostoru, gdje se historija „*suprostavila lingvističkom nacionalizmu kaš političkom modelu više nego igdje u Evropi*” ukazao je S. Đaja, nudeći drugi put za identifikaciju nacije:

“Današnje socijalne znanosti operiraju s pojmom nacije kao modelom identifikacije (Identifikationsmuster), s kojim se pojedinci i grupe identificiraju prije svega na temelju odgoja. Model identifikacije ima različit sadržaj kod pojedinih naroda i uvjetovan je različitim historijskim kontekstom.” (Đaja 1990:10)

Zajednički jezik u ovakvom pristupu naciji nije ništa oduzimao od nacionalne posebnosti ni Srba, ni Hrvata, ni Bošnjaca, čak da se ni u izboru jezičkih sredstava ne razlikuju, a kamoli ako im je ta mogućnost ostavljena.

Opredjeljenje da *bosanskohercegovački standardnojezički izraz* bude zajedničko sredstvo komuniciranja svih građana Bosne i Hercegovine, dakle i Bošnjaka, i Hrvata i Srba koji u njoj žive, nije imalo za cilj njihovu denacionalizaciju, još manje supremaciju bilo kojeg nad kojim ili asimilaciju bilo kojeg sa kojim. Naprotiv, htjelo se da jezička

kompetencija svakog bude na cijelom prostoru ista, tj. da svi budu komunikativno ravnopravni. Ne može se isključiti, istina, ni lingvistička ambicija da se pokaže da standardni jezik i u nacionalno nehomogenoj zajednici i sa neostvarenim jedinstvom fizionomije može efikasno funkcionirati, kao ni politička – da se visok stupanj demokratičnosti može ostvariti i bez raslojavanja na nacionalne varijante. Standardnojezičko zajedništvo na prostoru Bosne i Hercegovine, živo i funkcionalno, moglo je biti i podrška standardnojezičkom zajedništvu i na prostoru koji pokriva hs./sh. očuvati jezik makar u vidu apstraktnog sustava standardnojezičke norme. Ovdje je za to bilo najviše razumijevanja. „*Bosna i Hercegovina stoljećima je nosila religiozno-konfesionalnu heterogenost i lingvističku homogenost, dva otvorena medija koji su se integrativno spajali izvan njenih granica i jezičkih i religijskih*“ (Suljević 1981:250). Zbog toga je i dvočlana etiketa, *srpskohrvatski/hrvatskosrpski*, mogla biti zadržana u upotrebi kao naziv jezika, iako nije smatrana najsjretnijim rješenjem, nego samo boljim od svih drugih koja su stajala na raspolaganju ili bila ponuđena. To *bolje* bilo je više u činjenici da svojom dvočlanošću ona zadržava svijest o jezičkom, pa i standardnojezičkom zajedništvu, nego u tome da se ne može neposredno transportirati na nacionalni kod jer ne postoji srpskohrvatska ili hrvatskosrpska nacija. Neutralizacija nacionalnog naboja kao njenog obilježja činilo ju je prihvatljivom i za ostala dva naroda, Bošnjake i Crnogorce, odnosno prihvatljivom od jednočlanih, nacionalno markiranih etiketa kojim su imenovane varijante. Ali i bez te neutralizacije, ona je bila relativizirana sviješću da nema naroda bez svog jezika. A. Suljević je pisao u knjizi *Nacionalnost Muslimana*:

„Jezik je jedno, a naziv jezika drugo. Naziv jezika, njegovo ime je stvar konvencije, te kao što se jezik historijski mijenjao, vremenom se mijenjao i njegov naziv. Istina Muslimani nisu transponirali i svoje ime u današnji naziv jezika, što im ne umanjuje nacionalno određenje i identifikaciju.“ (Suljević 1981:250)

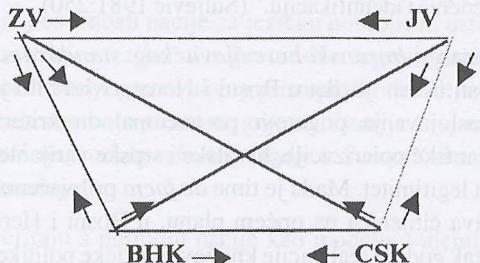
Inauguiranje *bosanskohercegovačkog standardnojezičkog izraza* kao realizacijske vrijednosti hs./sh. jezika u Bosni i Hercegovini bilo je iznuđen potez, više s ciljem da se proces raslojavanja, pogotovo po nacionalnom kriteriju, koji su promovirali zagovornici dvovarijantske polarizacije, hrvatske i srpske varijante, na ovom prostoru zaustavi nego da mu se da legitimitet. Mada je time *de facto* prihvaćeno raslojavanje standardnog jezika kao neosporiva činjenica na općem planu, u Bosni i Hercegovini, i poslije tog čina i tokom dvadesetak godina realizacije književnojezičke politike nije povučen ni jedan potez kojim bi bosanskohercegovački standardnojezički izraz ugrožavao standardnojezičko zajedništvo sh./hs. jezika ili izašao izvan njegovih okvira. Šta više, i u teorijskoj obradi i u interpretaciji revidirani su neki ranije usvojeni izrazi koji bi mogli izazivati takve pobude. Čak je i temeljna odrednica u nazivu standardnojezične realizacije sh./hs. jezika u Bosni i Hercegovini, *bosanskohercegovački*, kasnije potisnuta uvođenjem prostornog određenja, *standardnojezički izraz u Bosni i Hercegovini*, i pored toga što nije nosila nikakav nacionalni nabolj.

Bosanskohercegovački standardnojezički izraz u teorijskoj elaboraciji bosanskohercegovačkih lingvista koji su podržavali opredjeljenja u konceptu književnojezičke politike predstavljan je, posebno u suodnosu sa varijantama, kao *ravnopravan integrant* u

zajedničkom hs./sh. jeziku. Iz mnogobrojnih interpretacija, kao najcjelovitije izdvajaju se S. Janković i J. Baotića. Za obojicu njih između varijanata i bosanskohercegovačkog standardnog izraza nema razlika sa sociolingvističkog aspekta – svi su adaptacije zajedničkog standardnog jezika podređene potrebama određenih sociokulturnih zajednica i svi na isti način i podjednako zadovoljavaju sve komunikativne potrebe tih zajednica. To još uvijek ne znači da su im pristupi isti.

S. Janković se u više navrata doticao pitanja raslojavanja sh./hs. jezika. I on je raslojavanje video u liku “četiri među sobom izdiferencirane standardnojezičke upotrebe ili četiri standardnojezička izraza, u četiri različite sociokulturne sredine (regije): u Srbiji, Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini i u Crnoj Gori”, a izdiferenciranost sveo na različit izbor jednog “izrazito niskog procenta jezičkih jedinica (jezičke supstance)”. Mada ističe da se selekcija varijacija realizira na “jednak način i u istom znaku međusobne diferenciranosti kod svih izraza”, različitost među njima vidi u predilekcijama. Kod istočne (u Srbiji) i zapadne (u Hrvatskoj) varijante srpskohrvatskog standardnog jezika selekcija se, po njemu, realizira u obliku izrazite međusobne varijantske polarizacije “tako da ta dva izraza predstavljaju dvije međusobno bipolarizirane varijante”, a kod bosanskohercegovačkog i crnogorskog standardnojezičkog izraza “na bazi vlastite standardnojezične upotrebe” (Janković 1990:18) i bez polariziranosti varijantnih jedinica. To je za njega razlog da ih u klasifikaciji razdvaja – prva dva izraza nazove varijantama, a druga dva nevarijantama, odnosno kovarijantama. Mada je odbacio tumačenje bosanskohercegovačkog standardnojezičkog izraza kao rezultat ukrštanja i prožimanja varijanata, i shema koju je ponudio kao prikaz standardnojezičke varijantnosti, a i termini koje je dao uz nju, dozvoljavaju zaključak da je varijante i izraze razdvajao u svim parametrima osim u funkcionalnom. Evo te sheme i komentara uz nju:

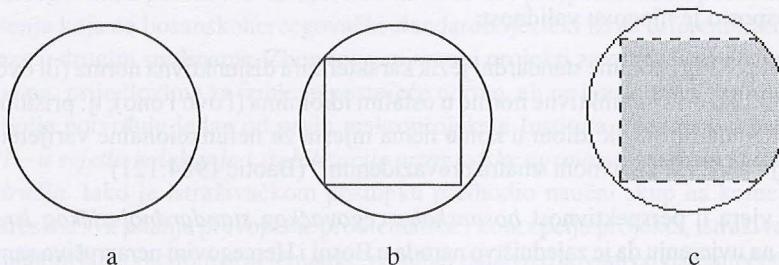
- ZV = zapadna varijanta
- IV = istočna varijanta
- BHK = bosanskohercegovačka kovarijanta
- CGK = crnogorska kovarijanta

“Gornja duža osnovica predstavlja osu varijantnosti (na bazi varijantne opozicije), a donja, kraća osnovica – osu kovarijantnosti (na bazi avarijantnosti). Sva četiri izraza, obje varijante i obje kovarijante, u neprekidnoj su međusobnoj interakciji u smislu živog jezičkog kontaktiranja njihovih reprezentativnih komunikativnih zajednica u raznolikim tipovima komuniciranja kakve donosi moderni današnji život stalno diktirajući povišavanje stepena ugušenosti komunikativnih mreža i frekvencije informacije u njima.” (Janković 1990:25)

Za J. Baotića hrvatska i srpska varijanta i standardnojezički izraz u Bosni i Hercegovini jesu jezički realiteti iste vrijednosti. To što se jedni zovu varijantama, a drugi izrazom sa

lingvističkog aspekta je irelevantno i mogli bi se svi zvati i izrazima i varijantama, mada on daje prednost terminu *izraz* za svaku od realizacija hs./sh. jezika, i vidi ih potencijalno onoliko koliko ima društveno-političkih zajednica sa statusom države, tj. kompetentnih da sva pitanja života, pa i jezika uređuju samostalno i prema vlastitim potrebama. Za njega raslojavanje na dvije varijante i *ostatak* koji nije u istoj ravni, nije varijanta, moguće je samo ukoliko se *ostatku* pripše svojstvo invarijantnosti, a to znači hijerahiski ga se stavi u viši položaj, što bi značilo dovođenje bosanskohercegovačkog standardnojezičkog izraza u poziciju koja je pripadala sh/hs standardnom jeziku, makar i kao apstraktnom sustavu norme. Po njemu odnosi na relaciji standardnog sh./hs. jezika i varijanata, odnosno izraza mogu su se predočiti krugom i kvadratom u njemu.

“Krug (a) bi u tom prikazu predstavljao zajednički sh./hs., njegovu strukturu, supstancu i normu, a kvadrat u tom krugu (b) zajednički dio tih elemenata za sva četiri njegova standardnojezička izraza. Četiri odsječka kruga, prostor izvan kvadrata, predstavljaju specifični dio strukture i supstance svakog od tih izraza, ono po čemu su se oni mogli identificirati kao posebitost, izrazi određenih sociokulturnih sredina. Kvadrat sa odsječkom u krugu (c), zasjenjeni dio, predstavlja jedan izraz kao posebnost. Sh./hs. standardni jezik čine četiri takve cjeline. Isprekidanost unutrašnjih linija na osjenčenom liku govori o otvorenosti izraza prema specifičnostima drugih izraza. Specifičnosti pojedinih izraza na globalnom planu imaju vrijednost sinonima, ali ne moraju ostati sa tom vrijednosti. Njima je otvorenošću *izraza* otvoren put ka zajedničkom, i one mogu postati, a i postajale su, dio tog zajedničkog u slobodnoj cirkulaciji. Ukoliko nije dolazilo do semantičkog diferenciranja, u kom slučaju su obogaćivale jezik novim značenjima, one su u druga tri *izraza*, kao sinonimi, dobijale status stilogenih elemenata. Sva četiri standardnojezička izraza, bez obzira na nominaciju, imaju isti lingvistički i društveni status, mogu biti interpretirani kao posebnosti, ali i kao segmenti jedne cjeline. Ništa što je u jednom od njih ne može biti isključeno u drugom kao supstandardna vrijednost, čak i ako nema funkcionalnu perspektivnost pa ni značajniju zastupljenost, frekventnost.” (Baotić 1984:128-9)

Bosanskohercegovački standardnojezički izraz kao jedna od realizacija hs./sh. standardnog jezika od nacionalno imenovanih varijanata razlikovao se i po ambiciji da ostane i bude standardnojezički idiom Bošnjaka, Srba i Hrvata u Bosni i Hercegovini, dakle nacionalno nehomogene jezičke zajednice. Po toj svojoj karakteristici on se, u načelu, nije razlikovao od standardnog jezika u okviru koga se pojavio poslijе njegova raslojavanja na posebne standardnojezičke idiome. Osnovno pitanje koje je baš zbog toga postavljano bilo je pitanje

njegove perspektivnosti – kako će se održati jedinstvo bosanskohercegovačkog standardnojezičkog izraza ako se već nije moglo održati jedinstvo sh./hs. standardnog jezika. Budući da je opstojnost jezika nacionalno nehomogenih jezičkih zajednica u načelu osporavana zbog kolizije ciljeva koje oni trebaju da ostvare – jedinstvo fizionomije, na jednoj strani, i jezičke specifičnosti svakog od nacionalnih korpusa, dakle bogatstvo varijacija, na drugoj strani, svođenje izbora tamo gdje ima više oznaka za jedan pojam na jednu riječ je prirodan tok standardizacije. On se u ovakvim idiomima obično zaustavlja “na pola puta”. Tamo gdje se radilo o jezičkim pojavama duboko usađenim u svijest kolektiva kao specifičnostima po kojima se nijihovi članovi prepoznaju – svođenje na jedan pojavnji oblik je izostajalo. No, da li je jedinstvo fizionomije *sine qua non* standardnog jezika, pa onda i njegovih funkcionalnih vidova – varijanata? J. Baotić, jedan od saradnika Instituta za jezik u Sarajevu, osporio je njegovu validnost:

“Teoretski pristup po kome standardni jezik karakterizira disjunktivna norma (ili ovo ili ono) za razliku od konjunktivne norme u ostalim idiomima (i ovo i ono), tj. pristup po kome je standardni jezik idiom u kome nema mjesta za nefunkcionalne varijetete – sinonimiju danas se uglavnom smatra prevaziđenim.” (Baotić 1984:121)

Optimizam i vjera u perspektivnost *bosanskohercegovačkog standardnojezičkog izraza* temeljili su se na uvjerenju da je zajedništvo naroda u Bosni i Hercegovini nerazrušivo samim tim što je pretpostavka njene opstojnosti što je izdržalo i teža iskušenja od ovog koje je nosila disolucija standardnog jezika, te da ni disjunktivni karakter norme u standardnom jeziku nije u lingvističkoj teoriji više figurirao kao jedina moguća solucija. Obaveznost disjunktivnog karaktera norme u standardnom jeziku već je bila dovedena pod znak pitanja izvan naših prostora. Još tridesetih godina prošlog stoljeća predstavnici *praškog kruga* istupili su sa stavom da se norme u različitim idiomima ne razlikuju u suštini, ni kvalitativnim ni kvantitativnim pokazateljima, nego po stupnju odnosa svjesnosti i obaveznosti prema njoj. Inaugurirajući princip *elastične stabilnosti* kao osnovno obilježje norme u standardnom jeziku, oni su ukazali na to da zadatak norme nije da eliminira sinonime kao nefunkcionalne elemente u jezičkom sustavu, nego da komunikaciju učini što potpunijom, neposrednjom, lakšom. Normi zasnovanoj na disjunktivnom principu oni su pridružili normu zasnovanu na suprotnom, konjunktivnom principu, tj. normu koja prepostavlja sinonimne vrijednosti u jeziku i omogućava korisniku izbor prema vlastitoj procjeni. Takvu normu preferira svaki standardni jezik nacionalno nehomogenih zajednica, ali je ne mogu izbjegći ni standardni jezici nacionalno homogenih zajednica, pa zašto takva ne bi mogla biti ostvarena u *bosanskohercegovačkom standardnojezičkom izrazu*, odnosno zašto bi Bošnjaci, Srbi i Hrvati u Bosni i Hercegovini imali rezervi prema standardnom idiomu u čijoj normi mogu naći sve tradicijom razvijene i praktičnom upotrebom jezika potvrđene jezičke vrijednosti. Znalo se da će takav standarnojezički idiom zahtijevati razrađenu i korektno ostvarivanu književnojezičku politiku, tj. više napora u osiguravanju njegova funkcioniranja nego idiomi sa disjunktivnom normom, ali sigurno ne više nego tri idioma sa disjunktivnom normom, što mu je moglo biti jedina alternativa u Bosni i Hercegovini, koji također ne bi mogli skladno funkcionirati bez unaprijed utvrđenog koncepta jezičke politike, složenijeg i teže ostvarivog sa aspekta funkcionalne ravnopravnosti tih idioma i komunikativne

ravnopravnosti govornika.

Bosanskohercegovački standardnojezički izraz kao jedan od vidova realizacije sh./hs. standardnog jezika niti je nastajao niti je imao za cilj da dovede u pitanje funkcionalnu životnost standardnog sh./hs. jezika. Može izgledati neuvjerljivo, ali on je baš trebao da bude oslonac zajedničkom standardnom jeziku, da potvrdi da sve vrijednosti koje preferira njegova norma mogu biti funkcionalne ukoliko se osmišljenim konceptom jezičke politike stvore pretpostavke za njihovo korištenje. Za dvadesetak godina, koliko je koncept književnojezičke politike bio na snazi, svi istraživački projekti koji su bili u funkciji osvjetljavanja bosanskohercegovačke jezičke situacije, pa i standardnojezičkog izraza, a bilo ih je mnogo, poduzimani su s ciljem da se potvrdi jezičko zajedništvo naroda u Bosni i Hercegovini, a potom i izvan nje, a ne da se stvore pretpostavke za posebna normativna rješenja koja će bosanskohercegovački standardnojezički izraz diferencirati u odnosu na izraze u drugim sredinama. Zbog toga su mnogi projekti završavali na deskripciji stanja, kao npr., prijedlozima za izmjenu postojeće norme, ali ne i normativnim priručnicima. To najbolje potvrđuje jedan od prvih makroprojekata Instituta *Pravopisna problematika u BiH – u svjetlu kolebanja i stabilizacije ortografske norme na srpskokravatskom jezičkom području*. Iako je istraživačkom postupku prethodio naučni skup na kome su temeljito pretresena sva pitanja pravopisne problematike i koncepcija projekta, istraživanja završena potpunom elaboracijom problematike, rezultati rada vrednovani od najeminentnijih jezičkih stručnjaka sa cijelog prostora zajedničkog jezika, potom sabrani i objavljeni u četiri knjige, nije se pristupilo izradi normativnog priručnika – pravopisa *bosanskohercegovačkog standardnojezičkog izraza*, za čime se obično prvo potezalo kada se htjelo ukazati na posebnost, ako ne i na odjelitost pravopisne prakse u okviru zajedničkog jezika. I to ne zbog toga što je to bio složen posao, ili zbog toga što bi se pod znak pitanja dovela neka normativna rješenja jer je već bio obznanjen stav da normu treba dograđivati a ne mijenjati, nego zbog toga što se vjerovalo da prikupljena građa i elaborirana problematika treba prvo da posluži za sagledavanje stanja u cijelini, poslije toga za utvrđivanje pravopisnih osnova, načela zajedničkih za sve, a tek na kraju da se iskoristi u izradi pravopisnih priručnika. Desetak godina ranije, dok raslojavanje, naime, još uvijek nije bilo prožeto težnjom za disolucijom, i dok se još uvijek na cijelom prostoru stajalo na stanovištu da se radi o jednom jeziku, R. Katičić, jedan od najuglednijih hrvatskih filologa, zalažući se za prava varijantnih posebitosti u zajedničkoj normi, pisao je:

“Svim svojim varijantama usprkos naš je književni jezik jedan i što se s njim dešava na bilo kojem njegovom području važno je za sve koji se njime služe... Normiranje književnog jezika mora se stoga vršiti za čitavo jezično područje, priznajući dakako, i to brižljivo priznajući, osobitosti pojedinih varijanata. Nikakvi se zaključci o normi hrvatskosrpskog književnog jezika ne smiju donositi bez sudjelovanja i pristanka kvalifikovanih predstavnika sviju sredina koje njeguju njegove varijante. Taj je književni jezik zajednička baština i ni jedna sredina ne može njome sama upravljati.” (Katičić 1965:22)

Takov pristup dobio je podršku akademija nauka u sve četiri republike sh./hs. jezika formiranjem Međuakademiskog odbora za proučavanje ortografske i ortoepske problematike, koji je trebao da ponudi spomenuta načela. No i da nije bilo spomenutog odbora i dogovora,

u Bosni i Hercegovini se ne bi, u sklopu programa književnojezičke politike pristupilo ni jednoj aktivnosti koja bi mogla biti protumačena kao *razgrađivanje zajedničkog*. Tek poslije usvajanja zajedničkih načela, u duhu proklamirane jezičke politike *da se ništa ne razgrađuje, nego dograđuje*, pristupilo bi se izradi normativnih priručnika – konkretno pravopisa bosanskohercegovačkog standardnojezičkog izraza. Čak da je proces cijelovite deskripcije bosanskohercegovačkog standardnojezičkog izraza bio priveden kraju prije društvenih promjena i disolucije standardnog hs./sh. jezika na nacionalne standardne jezike početkom devedesetih godina, u Bosni i Hercegovini vjerovatno ne bi bili povučeni normativni potezi. U svim prilikama onima koji su požurivali normiranje, ili izražavali nezadovoljstvo brzinom kojom se to ostvaruje, odgovarano je kako je normiranje bosanskohercegovačkog standardnog jezika “dug, složen i odgovoran posao” kojem mora prethoditi detaljan opis u svim segmentima njegove pojavnosti i strukture. I tako se i pristupilo tom poslu. Pokrenut je niz makroprojekata, od kojih su dva i po obimu i po značaju za standardizaciju jezika prevazilazila sve do tada poduzeto na cijelom sh./hs. prostoru: *Bosanskohercegovački dijalekatski kompleks – sinhronijska deskripcija i odnos prema savremenom standardnom jeziku*, te *Jezik bosanskohercegovačkih pisaca 20. stoljeća*. Ali ni u ovom slučaju u prvom planu nije bilo nastojanje da se osiguraju argumenti za posebnu normu, nego da se prikupi relevantna građa za doradu zajedničke norme kada do nje dođe. A vjerovalo se da će do toga doći jer ni ostalim sredinama postojeća norma nije zadovoljavala sve potrebe. Rezultati istraživanja jezičke situacije u Bosni i Hercegovini stavljeni su na uvid stručnoj i naučnoj javnosti, potreba dorade standardnojezičke norme isticana, ali se ostajalo na načelnom stavu da se nova rješenja ne mogu uvoditi u praksu bez dogovora sa ostalim sve dotle dok se stoji na poziciji da je riječ o jednom standardnom jeziku.

Jedini pokušaj izlaska izvan ovih okvira, donošenje nekih normativa za jezik u sredstvima informiranja, tzv. kodeksa, završio je neslavno – odbacivanjem kodeksa zbog eksplicitno uskraćene podrške društveno-političkih struktura, koje su i inicirale njegovo donošenje. Naime, zbog zahtjeva jezičkih poslenika koji su radili u sredstvima informiranja da se nađe mjera između proklamirane pune individualne slobode izbora jezičkih sredstava i ograničenja te slobode u tzv. kolektivnoj upotrebi standardnojezičkog izraza, u smislu što se može, a što se ne može tolerirati u standarnojezičkom izrazu sredstava javnog informiranja kada tekstovi nemaju obilježje individualnog izbora, dakle u redakcijskim tekstovima, prenesenim tekstovima novinskih agencija i sl., organiziran je 1977. god. naučni skup posvećen toj problematici. Tom skupu, uz brojne referate o problemima koji se javljaju u ovoj oblasti u primjeni i u vezi sa primjenom principa književnojezičke politike, ponuđen je kao radni materijal *Kodeks*, u kome je bilo uz načelne stavove i konkretnih rješenja, tj. što se može, a što ne može tolerirati u kolektivnoj upotrebi bosanskohercegovačkog standardnojezičkog izraza. Uz već ranije utvrđenu obavezu ijkavskе izgovorne norme, dotaknuti su i neki varijeteti fonološke, morfološke, leksičke i sintaksičke prirode i predložena opredjeljenja. Kodeks je sudionicima skupa podijeljen na samom skupu. Iza njega je formalno stajao Institut za jezik, utoliko što je napomene uz rješenja obrazložio njegov direktor, mada ga stručna tijela Instituta, Naučno vijeće, npr., nisu razmatrala prije skupa. Navodno su ga prije razmatrali članovi Komisije za idejna pitanja provođenja principa književnojezičke politike i dali mu “zeleno svjetlo”.

Paradoksalno je, ali neki od njih, koji su bili i na istaknutim društvenim pozicijama, među prvima su se ogradili ne samo od nekih rješenja koja je preferirao nego od potrebe za bilo kakvom kodeksom, pogotovo onim koji sužava prava i slobode date u principima književnojezičke politike.

8. Ravnopravnost govornika

Eksplisitno iskazano opredjeljenje za standardnojezičko zajedništvo na općem planu, pa i u Bosni i Hercegovini, pratilo je isto tako ništa manje vidno i u dokumentima i u principima književnojezičke politike opredjeljenje za ravnopravnost u jeziku, kako ravnopravan tretman realizacijskih vidova standardnog hs./sh. jezika, bez obzira na to pod kakvu se etiketu oni podvode, tako i govornika. Prvi segment ravnopravnosti ostvarivao se formalno pravnim sredstvima, drugi normativističkim postupcima, te su aktivnosti društvenih i stručnih činilaca isle i u tim pravcima.

O ravnopravnosti *bosanskohercegovačkog standardnojezičkog izraza* sa izrazima drugih sociokulturnih sredina, hrvatskom i srpskom varijantom, kada su u pitanju lingvistički kriteriji, a ti su prepoznatljivost i funkcionalna kompetencija, već je govoreno. On se, kao prepoznatljiv vid realizacije standardnog jezika u Bosni i Hercegovini ni po čemu nije razlikovao od izraza drugih sredina, hrvatske i srpske varijante, koji su također samo prepoznatljivi likovi tih sociokulturnih sredina. Različito rangiranje pozivanjem na strukturu, utvrđivanjem da srpska i hrvatska varijanta posebnost temelje na oponiranju, što nije moguće kada je u pitanju *bosanskohercegovački standardnojezički izraz*, nema nikakvu težinu. Varijante jednog standardnog jezika su sociolingvističke kategorije i njihova posebnost ne počiva na prirodi i broju razlika, nego na činjenici da su prepoznatljive kao komunikacijsko sredstvo nacionalnih ili sociokulturnih zajedница. Kada je u pitanju komunikacijska kompetencija, *bosanskohercegovački standardnojezički izraz* je na isti način bio funkcionalno polivalentan kao i spominjane dvije varijante.

Ravnopravnost u lingvističkom smislu, ni kad su jezici u pitanju a kamoli varijante, nije isto što i statusna ravnopravnost. Bosanskohercegovački standardnojezički izraz, dijelom i zbog toga što je kasnije ustanovljen kao prepoznatljiva realizacijska posebnost u okviru zajedničkog standardnog sh./hs. jezika, nije odmah statusno izjednačen sa hrvatskom i srpskom varijantom u najvišem zakonodavnom tijelu države – Skupštini SFRJ. Naime, u tom tijelu hrvatska i srpska varijanta imale su status posebnih jezika i bile u istoj ravni s makedonskim, slovenskim, mađarskim i albanskim jezikom tako što su svи skupštinski materijali pripremani i objavljivani i na njima, a ne na jednom sh./hs. jeziku. To je bio razlog da Izvršni komitet Predsjedništva CK SKBiH, razmatrajući s predstvincima Instituta za jezik realizaciju književnojezičke politike, krajem 1974. godine, naglasi da je potrebno:

“razmotriti problem upotrebe bosanskohercegovačkog standardnojezičkog izraza u praksi Skupštine SFRJ, drugih institucija od zajedničkog interesa i saveznih sredstava javnog obavljanja, te predložiti rješenja koja će, u okviru sadašnjih mogućnosti i prema stepenu dosadašnjih naučnih saznanja o tom izrazu, osigurati ravnopravnost bosanskohercegovačkog standardnojezičkog izraza s ostalim standardnojezičkim izrazima srpskohrvatskog, odnosno hrvatskosrpskog jezika”. (CKd 2001:193)

Elaboracija ovog problema povjerena je Institutu za jezik. Radna grupa saradnika Instituta

na čelu sa direktorom M. Šipkom, predložila je da se za *bosanskohercegovački standardnojezički izraz* u saveznim tijelima osigura isti status kakav je dat *srpskom* i *hrvatskom* standardnojezičkom izrazu. Jedan od stavova u njihovom elaboratu glasio je:

“... u Komisiji za utvrđivanje tekstova na jezicima naroda Jugoslavije formirati jednu sekciju za srpskohrvatski, odnosno hrvatskosrpski jezik, sa četiri podsekcije, koje mogu nositi nazive utvrđene republičkim ustavima”. (ZIG 2001:206)

Ravnopravnost bosanskohercegovačkog standardnog izraza ostvarena je u ovim tijelima 1975. godine, istina ne onako kako je to predloženo u prethodnom stavu, nego izdizanjem varijanata, ili izraza na nivo posebnih standardnih jezika. Umjesto formiranja jedne sekcije formirane su tri: a) Sekcija za srpskohrvatski jezik (za Srbiju i Crnu Goru), b) Sekcija za hrvatski književni jezik (za Hrvatsku) i c) Sekcija za srpskohrvatski, odnosno hrvatskosrpski jezik i jekavskog izgovora (za Bosnu i Hercegovinu). Mada je ovo rješenje bilo u koliziji sa osnovnim opredjeljenjem književnojezičke politike u Bosni i Hercegovini – zalaganjem za jedan standardni jezik, odnosno za standardnojezičko zajedništvo, bilo je, kako je to konstatirao M. Šipka:

“ipak (...) jedan korak dalje u usklađivanju prakse saveznih organa sa društvenom i jezičkom stvarnošću na srpskohrvatskom jezičkom području: oslobođili smo se dvovrijajantskih dioba”. (Šipka 1997:29)

Od tada su materijali Skupštine SFRJ pripremani i objavlјivani i na bosanskohercegovačkom standardnojezičkom izrazu. Jezičku adaptaciju obavljali su stručnjaci iz Bosne i Hercegovine, postavljeni na preporuku Instituta i sposobljeni da primjenjuju principe književnojezičke politike u svom radu. Tako se i *bosanskohercegovački standardnojezički izraz* statusno izjednačio ne samo sa hrvatskom i srpskom varijantom nego i sa albanskim, mađarskim, slovenskim i makedonskim jezikom, koji su status posebnih jezika imali i po genetskotipološkim i po socio-lingvističkim kriterijima i bili u ravni sa sh./hs. jezikom.

Drugo područje borbe za ravnopravost bilo je u okvirima samog bosanskohercegovačkog standardnojezičkog izraza – ravnopravnost njegovih govornika. Tu ravnopravnost trebalo je ostvariti kroz normu, jednakim tretmanom jezičkih vrijednosti organskih idioma svih triju nacionalnih konstituenata i ravnomernom participacijom specifičnosti svakog od njih u zajedničkoj normi. Nezadovoljstvo zajedničkim hs./sh. jezikom u velikoj mjeri je bilo baš na odsustvu te izbalansiranosti u njegovoj normi, uvjerenju da u normi jednak tretman nisu imale specificnosti organskih idioma svakog od naroda, pa ni književno-literarno naslijeđe koje je uzimano kao korpus za priručnike normativističkog karaktera, posebno rječnike jezika, među njima i rječnike savremenog jezika. Posebno je na disproporcije te prirode ukazivano u vezi sa udjelom bošnjačkog jezičkog naslijeđa u korpusu kapitalnih jezičkih projekata, tačnije nedopustivo niskom procentualnom zastupljenoručju u odnosu na naslijeđe drugih naroda. Posljedica takvog pristupa je bila niska zastupljenost jezičkih specifičnosti ovog naroda u zajedničkom standardnom jeziku, pa čak stavljanje izvan norme i nekih vrijednosti, kao oblika sa fonemom *h* i pored njegove etimološke utemeljenosti u njima, odnosno davanje prednosti u normi oblicima sa supstituentima te foneme samo zato što su ti oblici odražavali stanje u organskim idiomima brojnijih korpusa, srpskog i hrvatskog. Načelno, prostor za ispravljanje nepravde bio je otvoren stavom u

prvom principu – uvažavanjem varijacijskog bogatstva i raznolikosti kao obilježja standardnog jezika za koji se opredjeljuje, te stavom u drugom principu – opredjeljeniču za “njegovanje autohtonih književnojezičkih i kulturnih vrijednosti”, ali i suštinom ostalih principa.

Saznanje da norma mora voditi računa o osjećanju ravnopravnosti svakog korisnika u odnosu na ostale korisnike, zahtijevalo je zasnivanje velikog broja projekata, kako onih koji su za korpus imali organske idiome tako i onih čiji je korpus bilo predstandardno ili standardnojezičko literarno naslijeđe. Pri zasnivanju bilo kog projekta vodilo se računa o ravnomjernoj zastupljenosti svih triju identiteta, tačnije jezičkog naslijeđa, bilo da su u pitanju organski idiomi, bilo književnoumjetničko stvaralaštvo. U projektu *Bosanskohercegovački dijalekatski kompleks – sinhronijska deskripcija i odnos prema savremenom standardnom jeziku* mreža punktova na kojima je prikupljana građa po upitniku od preko 2000 pitanja rađena je prema demografskom kriteriju: 91 sa bošnjačkim, 78 sa srpskim i 54 sa hrvatskim življem. Na istom kriteriju nacionalne proporcionalnosti bio je zasnovan i korpus tekstova u projektu *Jezik bosanskohercegovačkih pisaca 20. stoljeća*. Korpus projekta *Pravopisna problematika u BiH*, zbog toga što je sagledana u svjetlu kolebanja i stabilizacije ortografske norme na srpskokohrvatskom području, bio je još širi. Istina, efekti takvog pristupa nisu došli do punog izražaja zbog toga što nisu pretočeni u normativne priručnike za širok krug korisnika – tipa gramatike ili pravopisa. To ne znači da i rezultati istraživanja nisu ugledali svjetlo dana. Ako ne svi, većina od njih, ili svi gdje je istraživanje dovedeno do kraja, kao u sferi narodnih govora, ili pravopisnoj problematici, objavljeni su u publikacijama Instituta.

Izuzetak je bio sa rezultatima u projektu *Školska terminologija*, čiji su korpus bili udžbenici u osnovnoj i srednjoj školi sa cijelog sh./hs. prostora, gdje je posao završavao utvrđivanjem terminoloških višestrukosti. Po prikupljanju i obradi građe objavljivano je desetak rječnika terminoloških višestrukosti u školskoj terminologiji. Projekat je pokrenut da se u potpunosti sagledaju terminološke višestrukosti u udžbenicima osnovnog i srednjeg obrazovanja na cijelom hs./sh. prostoru i da se obrazovnim institucijama ponude rječnici terminoloških višestrukosti kako bi mogle ostvariti jedan od zadataka književnojezičke politike – upotrebu dvojne terminologije. Učenicima su oni bili namijenjeni kao podrška vlastitom izboru, nastavnicima kao informacija o sinonimiskom bogatstvu, ali i kao obaveza jednakog tretmana svake od tih vrijednosti u nastavnoj praksi, piscima udžbenika kao izvor za rječnički dodatak terminoloških sinonima u udžbeniku. Rječnici su rađeni tako da nije davan podatak odakle je koji termin preuzet da bi se onemogućile manipulacije, tj. da ne bi poslužili kao sredstvo identifikacije termina i odnosa prema njima na osnovi toga, nego kao potvrda standardnosti onoga što je izabran. Sa istim ciljem zasnivani su projekti u oblastima jezičke strukture, pa i u pravopisnoj normi, nigdje sa težnjom da se reduciraju prava, sankcionira postojeća norma, nego prošire mogućnosti izbora ili doradi norma u onim oblastima gdje je to zahtijevala jezička situacija. U pripremi građe za normu sve se, dakle, svodilo na to da oni koji biraju mogu kao normativno naći ono što osjećaju kao svoje, kao autohtonu ili autentičnu. Oni koji implementiraju normu, principima su bili obavezani da svaki oblik koji je normom ustanovljen kao varijetet, ako je u skladu sa načelima na kojima je sama norma ustanovljena, predstave kao jednu od jednakov vrijednih

mogućnosti izbora, ne utičući na sam izbor.

Da bi se onemogućilo ponašanje pojedinaca izvan utvrđenih okvira, prije svega u nastavnoj praksi, pogotovo kada je ona argumentirana "stručnim" razlozima, na jednoj strani, odnosno kako bi se omogućila potpuna sloboda izbora i provjera utemeljenosti vlastitog izbora, tamo gdje norma nije eksplicitno nudila rješenje, na drugoj strani, Institut za jezik je uspostavio cijelodnevni servis pomoći. Saradnici Instituta su na pitanja pojedinaca koji su tražili brz i autoritativan sud, prije svega da bi zaštitali svoj izbor, odgovarali promptno, ili sa zadrškom, zavisno od kompleksnosti pitanja o kome se radilo.

Jednak tretman jezičkog naslijeda svih triju korpusa, tj. ravnoprerna participacija građe korpusa svakog od istraživačkih projekata pri zasnivanju, nije *a priori* kod svih eliminirao sumnje u korektnost konačnog rezultata – norme. Sumnje su imale oslonac u rješenjima aktualne norme, a podgrijavane su nerealnim očekivanjem – da se nedosljednosti isprave po "hitnom postuku", ali i "radom na duge staze" onih koji su rješenja trebali ponuditi, bar u jednoj od aktualnih oblasti normativistike – ortografiji. Već je rečeno zašto je sa fazom kodifikacije odugovlačeno i tamo gdje su sve predradnje bile obavljene. Uz to, smatralo se da su principi književnojezičke politike, obogaćeni tolerancijom kao oblikom ponašanja, već dovoljno otvorili prostor da se svaki korisnik *bosanskohercegovačkog standardnojezičkog izraza* i kao pripadnik etničke zajednice i kao pojedinac osjeti ravnopravnim, a svoj izbor doživi kao jednakovrijedan drugaćijem izboru. No, principi su jedna stvar, a praksa druga. Za njihovu primjenu, zbog stvorenih navika, a i nekih ukorijenjenih predrasuda, tipa *pravilno – nepravilno, bolje – gore*, ali i neslaganja jednog dijela onih koji su ih morali realizirati sa onim što su oni zagovarali, osjećaj ravnopravnosti u jeziku nije, uza sve napore, uvijek prevladavao osjećaj neravnopravnosti i kod jednog dijela privrženika konceptu književnojezičke politike u sva tri nacionalna korpusa. Za ove druge neravnopravnost nije bila posljedica slabosti principa književnojezičke politike nego njihova neadekvatnog tumačenja i nedosljednog provođenja.

Da će biti poteškoća na ovom planu, svjesnih opstrukcija u provođenju dogovorenog – pretjerane revnosti i neprirodnih izravnavanja odnosa – znalo se i pri zasnivanju književnojezičke politike. Uvođenje *principa tolerancije* u ponašanju sudionika u komunikaciji trebalo je da neutralizira naboje dok se ne ostvare projicirani ciljevi. Znalo se da je i za toleranciju potreban određeni nivo lingvističkog znanja i da nije dovoljno samo "kulturno i prirodno ponašanje". Zbog toga je tumačenje smisla principa i značaja književnojezičke politike bila jedna od trajnih aktivnosti Instituta, i ne samo Instituta nego i društvenopolitičkih organizacija. O principima i onom što se njima želi ostvariti govorilo se na raznim *ad hoc* tribinama, ali i na redovitim seminarima prosvjetnih radnika, pisalo u novinama i časopisima. Da bi se podigao nivo lingvističkog obrazovanja šireg sloja zainteresiranih za jezičku problematiku, u dnevnom listu *Oslobođenje* pokrenuta je stalna nedjeljna rubrika pod nazivom *Jezik u praksi*, u kojoj su osvjetljavana najaktualnija pitanja standardnojezične norme. U osnovnim školama pokrenuto je takmičenje u poznavanju jezika pod nazivom *Liga mladih lingvista*. Za one kojima je jezik bio profesionalna orientacija, koji su željeli da o nekim jezičkim pitanjima iznesu svoje stavove i provjere ih u stručnoj diskusiji u organizaciji Instituta za jezik radila je nekoliko godina lingvistička tribina *Sarajevski lingvistički kružok*, na kojoj su pretresana i najsloženija pitanja teorijskog,

ali i praktičnog karaktera. Stručnoj javnosti je učinjeno dostupnim sve što je u istraživačkim postupcima, projektima elaborirano iz domena jezika pokretanjem lingvističkih publikacija. Uz obnavljanje časopisa *Književni jezik*, koji su kao zajedničku publikaciju pripremali Institut za jezik i Odsjek za južnoslovenske jezike Filozofskog fakulteta u Sarajevu, pokrenute su i godišnje publikacije: *Radovi Instituta za jezik i Bosansko-hercegovački dijalektološki zbornik*, te edicije *Posebna izdanja i Priručnici*. I sve je to stizalo u gotovo sve obrazovne institucije u Bosni i Hercegovini. Ko je htio, imao je odakle dobiti informaciju, obogatiti svoje znanje i proširiti vidike, stvoriti “podlogu” za tolerantnost kao nužnu dionicu puta do ostvarenja željene ravnopravnosti zajednica i pojedinaca u standardnojezičkom izrazu u Bosni i Hercegovini.

Pojedinci koji su simboličku funkciju jezika stavljali ispred komunikativne i koji su ravnopravnost vidjeli samo u *afirmaciji posebnosti i odjelitosti*, nisu vjerovali da će se ovako artikuliranim principima ona ikada ostvariti. Iako u principima nisu mogli naći “rupe” koje omogućavaju da se taj cilj ne ostvari, mada su ukazivali na neke nedosljedosti, vidjeli su različito “rupe”, u zavisnosti kojem su nacionalnom korpusu pripadale, kroz koje se može provući postojeće stanje neravnopravnosti. Kada su principi bili u pitanju, jednima je smetalo opredjeljenje za “njegovanje autohtonih književnojezičkih i kulturnih vrijednosti”, izneseno u trećem principu, drugima interpretacija tog stava i kasnija zamjena riječi *autohton* sa riječi *autentičan*. Prvima je smetalo ograničenje *njegovanja* na *autohtone* vrijednosti jer je to otvaralo mogućnost da druge vrijednosti, posebno one koje su već preuzete i koje su *autentične*, ako se utvrdi i kad se utvrdi da su preuzete, kao i nove koje bi mogle biti preuzete iz drugih sredina u procesu pozitivnih utjecaja, prije svega iz Srbije i Hrvatske, neće imati isti tretman, pa će to njihove govornike dovoditi u neravnopravan položaj; drugima zamjena riječi *autohton* sa riječju *autentične* u interpretaciji ovog principa i tekstu kasnijih dokumenata. Nasuprot M. Šipki, koji je promjenu obrazložio rijećima:

“Valja reći da se u nas u posljednje vrijeme umjesto atributa *autohton* sve više upotrebljava izraz *autentičan* (autentične vrijednosti, autentičan standardno-jezički izraz). Ova zamjena svakako nije slučajna. Pridjev *autohton*, naime, prema objašnjenjima datim u našim rječnicima stranih riječi (Vujaklinu i Klaićevu) znači: samonikao, samorodan, samobitan, starosjedilački ili prastanovnički, ‘koji od davnina boravi u nekom kraju’ (Klaić). *Autentičan*, opet znači: prav, istinit, izvoran, vjerodostojan, izvjestan, nepatvoren, ‘koji potječe doista od onoga kome se pripisuje’ (Klaić).” (Šipka 1975:42).

Dakle, oni koji tvrde da je termin *autentičan* primjenjeniji od termina *autohton*, vidjeli su tu suštinski zaokret nauštrb afirmacije specifičnosti bosanskohercegovačkog standardnojezičkog izraza.

Da je ova promjena izazvala veće reakcije nego što se to na površini ispoljavalo, ili da je sve više aktualizirana što je raslojavanje zajedničkog jezika izvan Bosne i Hercegovine poprimalo obilježje disolucije, govor i činjenica da je Centralni komitet SKBiH, u dokumentu *Ostvarivanje književnojezičke politike u SRBiH*, iz juna 1987. godine, imao potrebu da se odredi prema ovoj promjeni:

“Kao rezultat novih naučnih spoznaja i analiza, stručnim elaboracijama preciznije i jasnije su formulisani neki principi i zaključci književnojezičke politike u usvojenim

dokumentima, čime je dat doprinos daljem razvijanju njenih teoretskih osnova. Tako je, kada je riječ o osobenostima standardnojezičkog izraza koji se upotrebljava u BiH došlo do saznanja da duhu književnojezičke politike i jezičkoj stvarnosti više odgovora termin ‘autentičan’ nego ‘autohton’, te da se u tom smislu treba zalagati za ‘njegovanje autentičnih (a ne ‘autohtonih’) književno-jezičkih i kulturnih vrijednosti, koje su zajedničko blago svih naroda BiH i čine most među njihovim kulturama...’” (CKe 2001: 216)

Još više je komentara i nesporazuma izazvalo uvođenje kriterija *kolektivne upotrebe* bosanskohercegovačkog standardnojezičkog izraza zbog ograničavanja prava i sloboda proklamiranih u četvrtom principu. Uz pitanje ostvarivanja ravnopravnosti pisama i ograničavanja slobode izbora izgovora, ekavskog, razumije se, tu su bila pitanja stvarne slobode izbora zbog tretmana onih koji se opredjeljuju za varijantno markirane vrijednosti, prevenstveno iz hrvatske varijante. Bez obzira na faktičnost primjedbi, uvijek je ostajalo otvorenim pitanje da li su ovim snagama to bili samo povodi da iskažu svoj negativan odnos prema duhu književnojezičke politike, prije svega standardnojezičkom zajedništvu. Principi nisu bili prepreka ostvarivanju ravnopravnosti, dapače, bili su dovoljan okvir i poticaj, a za dostizanje cilja trebala je volja svih društvenih činilaca i sudionika u komunikaciji.

U stručnim krugovima izvan Bosne i Hercegovine koncept književnojezičke politike smatran je doprinosom sociolingvistici kao razrađen koncept funkciranju standardnog jezika u nacionalno nehomogenim zjednicama, tj. ostvarivanju ravnopravnosti sudionika u komunikaciji. Budući da su varijante funkcionalno izjednačavane sa standardnim jezicima, neka iskustva u ostvarivanju ravnopravnosti varijanata sh./hs. jezika u tijelima državne zajednice bila su interesantna i za druge višejezične zajednice, posebno za one u kojima je jedan jezik preferiran kao jezik međunacionalnog komuniciranja. Sigurno najveće priznanje tom konceptu dala je Akademija nauka SSSR, koja je također bila zainteresirana za rješavanje složenog pitanja ostvarivanja ravnopravnosti jezika u nacionalno nehomogenim zjednicama. Njen Institut za lingvistiku, zatim Institut za ruski jezik, te Naučni savjet “Jezik i društvo” Odjeljenja za književnost i jezik sa Filozofskim fakultetom, Institutom za jezik i Institutom za nacionalne odnose u Sarajevu krajem osamdesetih godina dogovorili su trajnu saradnju na programima planiranja jezika i književnojezičke politike, a 1990. održali su u Sarajevu prvi naučni skup pod naslovom *Problemi funkciranja jezika u višenacionalnim zjednicama*. Petnaest ruskih lingvista, među kojima i nekoliko akademika, i isto toliko sa prostora tadašnje Jugoslavije, među kojima su dvije trećine bili iz Bosne i Hercegovine, u svojim izlaganjima iznijeli su rezultate do kojih je teorija i praksa na ovom području i u tom trenutku bila došla. Ali, književnojezička politika nije izolirana djelatnost i ne zasniva se na željama lingvista, nego na nacionalnoj politici svake od državnih zjedница. Kako se zasniva na temeljnim vrijednostima te politike, perspektivnost njenih rješenja više zavisi od toka društvenih procesa, odnosno od odnosa snaga na društvenoj sceni, nego od njihove lingvističke utemeljenosti. Književnojezička politika u Bosni i Hercegovini bila je dobar i harmoničan i perspektivni koncept za razvoj i funkciranje jezika dok su u društvu značaj imale vrijednosti na kojima je ona bila zasnovana – standardnojezičko zajedništvo i ravnopravnost participijenata u tom zajedništvu.

9. Kraj bosanskohercegovačke književnojezičke politike

Promjene u zemljama tzv. socijalističkog bloka početkom devedesetih nisu zaobišle ni prostor Jugoslavije, pa ni Bosne i Hercegovine. Jačanje demokratskih procesa na društvenu scenu dovelo je nacionalno usmjerene snage. Njima vrijednosti koje su razvijane poslije socijalističkih revolucija: bratstvo i jedinstvo, zajedništvo i slično, što se uklapalo u parolu "proleteri svih zemalja ujedinite se", nisu značile mnogo. Kao posljedica toga, i na svjetskoj sceni odvijao se, kada je jezik u pitanju, proces osamostaljivanja ili afirmacije nacionalnih jezika, uprkos procesu opće globalizacije u privrednom životu. Anketa koja je povodom dvadesetogodišnjice *Simpozijuma o jezičkoj toleranciji* vođena na stranicima dnevnog lista *Oslobodenje* (1990) pokazala je da je književnojezička politika u Bosni i Hercegovini pobjedom tih snaga izgubila društvenu podlogu. Više od polovice anketiranih, ili gotovo svi oni koji nisu aktivno djelovali u realizaciji koncepta književnojezičke politike, odbacili su koncept standardnojezičkog zajedništva Srba, Hrvata, Bošnjaka i Crnogoraca na općem planu i založili se za politiku posebnih standardnih jezika i u Bosni i Hercegovini: bosanskog, hrvatskog i srpskog. Nacionalne stranke, po osvajanju vlasti, pokrenule su aktivnosti na afirmaciji nacionalnih posebnosti, a to znači i posebnosti jezika. Do formalno-pravne disolucije standardnog hs./sh. jezika izmjenom odredbe o jeziku u Ustavu nije došlo prije nego što je došlo do disolucije Jugoslavije kao državne zajednice. Radna grupa, koju su činili predstavnici triju nacionalnih prosvjetno-kulturnih društava: Prosvjete, Preporoda i Napretka, i tzv. nezavisni lingvisti iz Instituta i sa Filozofskog fakulteta, nije se mogla usaglasiti oko teksta kojim će biti definiran jezik. Predstavnici bošnjačkog Preporoda i hrvatskog Napretka predlagali su formulacije sa nacionalnim etiketama za jezik: *bosanski, hrvatski, srpski*, i bili su protiv spominjanja etikete *srpskohrvatski/hrvatskosrpski* u bilo kom kontekstu, dok su predstavnici srpske Prosvjete i nezavisni lingvisti bili za zadržavanje etikete *srpskohrvatski/hrvatskosrpski* kao opće oznake za jezik, poslije koje bi bile navedene tri standardnojezične realizacije kao posebni standardni jezici: *bosanski, hrvatski, srpski*. Prvi su svoj stav branili realnošću stanja i nastojanjem ostvarivanja potpune ravnopravnosti nacionalnih korpusa i kada je jezik u pitanju, drugi su mislili da bi očuvanje naziva srpskohrvatski/hrvatskosrpski makar i kao etikete za apstraktni sustav normi, bilo oslonac za očuvanje jedinstva komunikacijskog prostora i šansa za potpuno oživotvorene koncepta književnojezičke politike – a to opet znači komunikacijske ravnopravnosti svih govornika na svakom dijelu državne zajednice.

To što se koncept na kome je bila zasnovana književnojezička politika nije održao poslije društvenih promjena devedesetih ni u Bosni i Hercegovini nije bilo posljedica lingvističke, pa ni sociolingvističke neutemeljenosti, nego činjenice da je on podupirao procese integracije, a što su tih godina na društvenu scenu stupile nacionalno orijentirane snage, koje su u jeziku vidjeli najmoćnije sredstvo dezintegracije i koji nisu propustili priliku da u dezintegraciji društva, kao moćno sredstvo, iskoriste i jezik. Ne može se reći da i same formulacije principa nisu otvarale mjesto za dileme, da u njima nacionalno usmjereni pojedinci, bez obzira na oblast u kojoj su djelovali, nisu nalazili nedosljednosti i kontradiktornosti, ali se neće pogriješiti ako se kaže da sve to nije sputavalo njihovu primjenu. Na brojnim skupovima razrađivani su načini *kako* i *gdje* treba rješavati iskrse poteškoće u primjeni proklamiranih principa. Upravo te poteškoće su i bile razlogom da se novim dokumentima ponešto precizira,

ali i podsjeti na već prihvaćeno kao na obavezu koju treba ispoštovati dokraja. Ali poteškoće u ostvarivanju proklamiranih principa nisu izvirale samo iz neadekvatnog shvatanja prirode principa, nego i zbog drugačijeg pristupa problematici standardnog jezika stručnih i društvenih činilaca u drugim republikama, pa i određenih snaga u Bosni i Hercegovini. Ipak, uz sve ispoljene slabosti, tokom dvadesetak godina, koncept književnojezičke politike u Bosni i Hercegovini ostavio je iza sebe neizbrisiv trag u istraživačkim rezultatima, kadrovskom razvoju, izdavačkoj djelatnosti, lingvističkim aktivnostima, jednom riječju, odnosu prema jeziku kakav se još uvijek, nakon desetak godina života u miru i demokraciji, ne nazire ni u doglednoj budućnosti.

LITERATURA

- Babić, Stjepan (1969) "Za ravnopravnost u teoriji i praksi", *Hrvatski književni jezik i pitanje varijanata*, Pos. izd. časopisa Kritika, sv. 1, Zagreb, 209-211.
- Baotić, Josip (1978) „Književnojezička politika i jezičko planiranje“, *Treći program Radio-Sarajevo*, br. 20, Sarajevo, 122-141.
- (1984) "Standardni srpskohrvatski jezik, norma i varijante", *Književni jezik* 13/3, Institut za jezik u Sarajevu, 120-130.
- (1990) "Jezička politika u srpskohrvatskom jeziku u Bosni i Hercegovini", *Funkcionisanje jezika u višenacionalnim zemljama*, Institut za Jezik, Sarajevo, 41-49.
- Brborać, Branislav (1983) "Standardna novoštokavština i njene varijante", *Aktuelna pitanja naše jezičke kulture*, Prosvetni pregled, Beograd, 55-64.
- (1984) "Srpskohrvatski jezik u svjetlu ustavnopravnih i sociolingvističkih određenja", *Sveske Instituta za proučavanje nacionalnih odnosa*, 5-6, Sarajevo, 225-303.
- Brozović, Dalibor (1970) *Standardni jezik*, Matica hrvatska, Zagreb.
- (1978) "Hrvatski jezik, njegovo mjesto unutar južnoslavenskih i drugih slavenskih jezika, njegove povijesne mijene kao jezika hrvatske književnosti", *Hrvatska književnost u evropskom kontekstu*, Zagreb, 9-82.
- (1984) "O nazivu jezika Srba, Hrvata, Muslimana i Crnogoraca", *Sveske Instituta za proučavanje nacionalnih odnosa*, 5-6, Sarajevo, 315-357.
- Brozović, Dalibor i Ivić, Pavle (1990) "Jezik srpskohrvatski/hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski" *Enciklopedija Jugoslavije*, sv. 6, Leksikografski zavod, Zagreb, 48-94.
- Bugarski, Ranko (1982) "Sociolingvistički pogled na srpskohrvatski jezik", *Naše teme*, XXVI, br. 5, Zagreb, 830-836.
- (1984) "Jezik i nacija", *Sveske Instituta za proučavanje nacionalnih odnosa*, 5-6, Sarajevo, 23-27.
- CKa (2001) "Izjava Izvršnog komiteta Centralnog komiteta Saveza komunista Bosne i Hercegovine povodom Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika i Predloga za razmišljanje grupe članova Udruženja književnika Srbije", *Standardni*

- jezik i nacionalni odnosi u Bosni i Hercegovini (1850-2000) – dokumenti, Institut za jezik u Sarajevu, 165-167.
- CKb (2001) "Ocjena Izvršnog komiteta CK SKBiH stanja u oblasti jezika u Bosni i Hercegovini", *Standardni jezik i nacionalni odnosi u Bosni i Hercegovini*, 169- 170.
- CKc (2001) "Književni jezik i književnojezička politika u Bosni i Hercegovini – dokument društvenopolitičkih organizacija", *Standardni jezik i nacionalni odnosi u Bosni i Hercegovini*, 173-182.
- CKd (2001) "Zaključci Izvršnog komiteta Predsjedništva Centralnog komiteta Saveza komunista Bosne i Hercegovine o realizaciji književno-jezičke politike u SR Bosni i Hercegovini", *Standardni jezik i nacionanalni odnosi u Bosni i Hercegovini*, 190-194.
- CKe (2001) "Ostvarivanje književnojezičke politike u SRBiH", *Standardni jezik i nacionalni odnosi u Bosni i Hercegovini*, 214-240.
- Ćupić, Drago (1984) "Srpskohrvatska standardnojezička norma i njen društveni kontekst", *Sveske Instituta za proučavanje nacionalnih odnosa*, 5-6, Sarajevo, 309-314.
- Dalmacija, Stevo (1984) "Književnojezička politika u nastavnim programima visokoškolskih organizacija u SR Bosni i Hercegovini", *Sveske Instituta za proučavanje nacionalnih odnosa*, 5-6, Sarajevo, 429-433.
- Diklić, Zvonimir (1970) "Sloboda izbora ortografsko-gramatičkih i leksičkih dubleta", *Prilozi nastavi srpskohrvatskog jezika i književnosti*, 3, Banjaluka, 74-89.
- DiP (2001) "Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika i Što sadrži 'Predlog za razmišljanje', *Standardni jezik i nacionalni odnosi u Bosni i Hercegovini*, 158-162 i 163-164.
- Dizdar, Mak (1970) "Marginalije o jeziku i oko njega", *Život*, br. 11-12, Sarajevo, 109-112.
- Đaja, Srećko (1990) "Mavar Orbini dvadesetog stoljeća", *Odjek*, god. XLIII, br. 15-16, Sarajevo, 9-11.
- FF (1967) "Otvoreno pismo nastavnika Filozofskog fakulteta u Sarajevu", *Prosvjetni list*, 01. 04. 1967, Sarajevo, 3.
- Garić, Mevlida (1990) "Ustavni aspekti jezičke problematike u Jugoslaviji", *Funkcioniranje jezika u višenacionalnim zemljama*, Institut za jezik, Sarajevo, 165-171.
- Isaković, Alija (1970) "Varijante na popravnom ispitu", *Život XIX/11-12*, Sarajevo, 54-71, citirano prema: S. Halilović, *Bosanski jezik*, Sarajevo, 1991, 201-216.
- (1984) "Leksika u muslimanskih pisaca i naši pravopisi", *Sveske Instituta za proučavanje nacionalnih odnosa*, 5-6, Sarajevo, 329-341.
- Ivić, Pavle (1969) "Za ravnopravnost, a protiv cepanja jezika", *Jezik XVI*, sv. 4, Zagreb, 118-125.

- (1971) *Srpski narod i njegov jezik*, Srpska književna zadruga, Beograd.
- Jahić, Dževad (1990) *Jezik, nacija, nacionalizam*, Oslobođenje, Sarajevo.
- (1990) "O nekim jezičkim tendencijama u Jugoslaviji", *Funkcioniranje jezika u višenacionalnim zemljama*, Institut za jezik, Sarajevo, 207-215.
- Janković, Srđan (1974) "Nacija i standardnojezičke varijante", *Književni jezik*, XIII, sv. 4, Institut za jezik i književnost, Sarajevo, 177-190.
- (1982) "Distinkтивni pokazatelji standardnojezičke varijantnosti", *Naše teme* XXVI, br. 5, Zagreb, 841-851.
- (1990) "Varijantna razuđenost srpskohrvatskog standardnog jezika i bosanskohercegovački standardnojezički izraz", *Funkcionisanje jezika u višenacionalnim zemljama*, Institut za jezik u Sarajevu, 13-28.
- Jeftić, Milivoje (1984) "Ostvarivanje književnojezičke politike u listu Oslobođenje", *Sveske Instituta za proučavanje nacionalnih odnosa*, 5-6, Sarajevo, 447-450.
- Jezik i nacionalni odnosi – diskusija, *Sveske Instituta za proučavanje nacionalnih odnosa*, 9, Sarajevo 1985, 127-193.
- Jonke, Ljudevit (1965) "Problem norme u hrvatskosrpskom književnom jeziku", *Jezik* XIII, sv. 1, Zagreb, 1-6.
- Katičić, Radoslav (1965) "Problem norme u književnom jeziku", *Jezik* XIII, sv.1, Zagreb, 20-23.
- Koroman, Veselko (1970) "Uvlake gredu – a postole stoje", *Život*, 11-12, Sarajevo, 18-46.
- Kuna, Herta (1975) "Historijska podloga varijantskih razlika srpskohrvatskog standardnog jezika", *Književni jezik* IV, sv. 1-2, Sarajevo, 19-34.
- Marek, Juraj (1970) "Ekavski i ijekavski govor i jezička tolerancija", *Prilozi nastavi srpskohrvatskog jezika i književnosti*, 3, Banjaluka, 58-68.
- Marković, Svetozar (1970) "Teorija i praksa u standardnom jeziku u Bosni i Hercegovini", *Život*, 11-12, Sarajevo, 47-53.
- Minović, Milivoje (1970) "Teorijske osnove književnojezičke politike u BiH", *Prilozi nastavi srpskohrvatskog jezika i književnosti*, 3, Banjaluka, 5-18.
- (1984) "Savremeni srpskohrvatski jezik i kultura", *Sveske Instituta za proučavanje nacionalnih odnosa*, 5-6, Sarajevo, 365-373.
- MSZ (1974) "Zaključci o provođenju književnojezičke politike u Bosni i Hercegovini", *Mostarsko savjetovanje o književnom jeziku*, Institut za jezik i književnost u Sarajevu, Sarajevo, str. 197-199.
- Okuka, Miloš (1970) "O realizaciji standardnog jezika na bosanskohercegovačkom tlu", *Život*, 11-12, Sarajevo, 72-79.
- (1983) *Jezik i politika*, Oslobođenje, Sarajevo.

- (1984) "Jezička politika i vidovi njenog ispoljavanja na srpskohrvatskom jezičkom prostoru", *Književni jezik* XIII, sv. 3, Institut za jezik i književnost, Sarajevo, 152-157.
- (1990) "Teorije o srpskohrvatskom standardnom jeziku", *Ogledi o našem književnom jeziku*, Nikšić, 72-78.
- Peco, Asim (1984), "Naš jezik i njegovo ime", *Sveske Instituta za proučavanje nacionalnih odnosa*, 5-6, Sarajevo, 343-350.
- (1970) "Nacionalno osjećanje i jezička praksa", *Prilozi nastavi srpskohrvatskog jezika i književnosti*, god. 1969/1970, sv. 4, Banjaluka, 18-25.
- Pešikan, Mitar (1970) "Leksičko blago našeg jezika i normativni odnos prema njemu", *Naš jezik*, n.s. XVIII, sv. 1-2, Beograd, 80-92.
- PKV(2001) "Zaključci Prosvjetno-kulturnog vijeća Skupštine SRBiH o književnojezičkoj politici u vaspitno-obrazovnoj djelatnosti", *Standardni jezik i nacionalni odnosi u Bosni i Hercegovini*, 182-185.
- Puljić, Savo (1984) "Terminološke višestrukoosti u udžbeničkoj literaturi", *Sveske Instituta za proučavanje nacionalnih odnosa*, 5-6, Sarajevo, 435-442.
- Simp. (1974) "Zaključci Simpozijuma o jezičkoj toleranciji", *Mostarsko savjetovanje o književnom jeziku*, Institut za jezik i književnost u Sarajevu, Sarajevo, 203-205.
- "Simpozijum o jezičkoj toleranciji – diskusija", *Prilozi nastavi srpskohrvatskog jezika i književnosti*, god. 1969/1970, sv. 4, Banjaluka.
- Smailović, Ismet (1970) "Bosna i Hercegovian u međuvarijantnom položaju i problemi koji se s tim u vezi javljaju u nastavi", *Prilozi nastavi srpskohrvatskog jezika i književnosti*, god. 1969/1970, br. 3, Banjaluka, 36-43.
- (1980) "Književnojezička politika i jezičke norme", *Književni jezik*, IX, sv. 2, Institut za jezik, Sarajevo, 35-41.
- Stepanov, G. V. (1969) "Social'no-geografičeskaja differencijacija ispanskogo jazyka Ameriki na urovne nacional'nih variantov", *Voprosy social'noj lingvistiki*, ANSSSR, Lenjingrad, 284-308.
- Stevanović, Mihajlo (1965) "Neke leksičko-stilističke razlike, a ne jezičke varijante", *Naš jezik*, n.s., knj. XIV, sv. 4-5, 195-226.
- (1970) "Stvaranje jedinstva književnog jezika Srba i Hrvata i današnje stanje tog jedinstva", *Naš jezik*, n.s., knj. XVIII, sv. 1-2, 1-79.
- Suljević, Kasim (1981) *Nacionalnost Muslimana*, Rijeka.
- Šipka, Milan (1970) "Jedan pogled na tradiciju narodnog jezika u Bosni i Hercegovini", *Život*, 11-12, Sarajevo, 104-108.
- (1974) "Smisao i značaj savjetovanja – uvodno izlaganje", *Mostarsko savjetovanje o književnom jeziku*, Institut za jezik u Sarajevu, 11-16.
- (!977) "Kolektivni standardnojezički izraz i individualna sloboda izbora jezičkih sredstava", *Jezik u sredstvima informisanja i izdavačkoj djelatnosti u Bosni i Hercegovini*, Institut za jezik i književnost, Sarajevo, 63-74.

- (1987) *Književnojezička politika i jezička kultura*, Oslobođenje, Sarajevo.
- Topić, Emira (1977) "Primjena književnojezičke politike u sredstvima informisanja Bosne i Hercegovine", *Jezik u sredstvima informisanja i izdavačkoj djelatnosti u Bosni i Hercegovini*, Institut za jezik i književnost, Sarajevo, 23-43.
- Vujičić, Dragomir (1984), "Dijalektska baza i standardnojezički izraz u odnosu na nacionalnu strukturu u Bosni i Hercegovini", *Sveske Instituta za proučavanje nacionalnih odnosa*, 5-6, Sarajevo, 383-392.
- Vukomanović, Slavko (1984) "Nacija, jezik i naše književnojezičko zajedništvo", *Sveske instituta za proučavanje nacionalnih odnosa*, br. 5-6, Sarajevo, 241-245.
- (1990) "Srpskohrvatski standardni jezik, njegova komunikacijska funkcija i varijantske razlike", *Funkcioniranje jezika u višenacionalnim zemljama*, Institut za jezik, Sarajevo, 77-90.
- Vuković, Jovan (1969) "Bosna i Hercegovina u svetlosti raspri i sporazuma oko književnog jezika", *Lica*, br. 16, Sarajevo, 22-23.
- (1970) "Pogled na tradiciju i stanje književnog jezika u BiH", *Život*, br. 11-12, Sarajevo, 7-11.
- (1972) *Naš književni jezik danas*, Veselin Masleša, Sarajevo.
- ZIG (2001) "Zaključci i prijedlozi istraživačke grupe Instituta za jezik i književnost o ostvarivanju ravnopravnosti jezika i pisama naroda i narodnosti Jugoslavije u praksi Skupštine SFRJ – s posebnim osvrtom na status bosanskohercegovačkog standardnojezičkog izraza", *Standardni jezik i nacionalni odnosi u Bosni i Hercegovini*, 199-207.

STANDARD LANGUAGE POLICY IN B&H 1970-1990

-STRUGGLE FOR UNITY AND EQUALITY

Summary

In this paper the author writes about the motive for establishing a concept of standard language policy in Bosnia and Herzegovina in 1970s in the past century, the character of proclaimed principles, their application and the results of the application in the period extending to dissolution of the common standard language of Bosnians, Montenegrins, Croats and Serbs to specific standard languages. Within the frames of the mentioned contents he clarifies the linguistic situation in the area which was covered by a common standard language, the theoretic approaches to the standard language itself as to a language of nationally unhomogeneous community, the tendencies of unification and differentiation in its norm on the general level and the endeavour to preserve the common standard language with a norm suitable to all its users, established on the conjunctive principle. According to the author, the concept of standard language policy in Bosnia and Herzegovina was permeated by a democratic ideal in all its manifestations – the equality in communication for all its users in the standard language communion, so the results did not fail to come. In the nineties the application of this concept stopped not because of its weaknesses but due to the change of social reality in these areas. The author considers that the period of functioning of this concept was *aurea aetas* of the science in language in Bosnia and Herzegovina, concerning both the orientations which permeated it and the achieved results as well.